

Neustrašive heroine mira

Publikacija individualnih priča žena
o izgradnji mira u Bosni i Hercegovini
kroz lične i stvarne borbe

Naslov:	Neustrašive heroine mira Publikacija individualnih priča žena o izgradnji mira u Bosni i Hercegovini kroz lične i stvarne borbe
Priredivačice:	Jasna Pekić i dr. Tajma Kapić
Rezentice:	mr. sc. Ranka Katalinski i Kristina Ljevak
Voditeljica projekta:	Denija Hidić
Dizajn i prelom:	Tanja Ćurić
Lektura i korektura:	Enida Čamđić
Izdavač:	Fondacija CURE, www.fondacijacure.org
Za izdavačicu:	Jadranka Miličević

© Fondacija CURE/autorica, 2022

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova je poželjno, uz prikladno navođenje izvora i obavezno prethodno pismeno informisanje izdavačica na e-mail: info@fondacijacure.org

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost priredivačica i autorica priča i ni na koji način ne odražavaju stavove i mišljenja Fondacije CURE.

Zahvaljujemo se ženama koje su za potrebe ove publikacije ispričale svoje lične priče i tako doprinijele njenom sadržaju. Mišljenja i stavovi izraženi u pričama žena predstavljaju autentična svjedočenja žena i njihova su puna odgovornost. Mišljenja sadržana u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno mišljenja Women's World Day of Prayer (WWDP) – German Committee (Svjetski molitveni dan žena – Njemački odbor).

Štampanje ove publikacije je izričita odgovornost Fondacije CURE. Štampanje ove publikacije je podržano od strane Women's World Day of Prayer (WWDP) – German Committee

© Weltgesetz der Frauen - Deutsches Komitee e.V.

Lični narativ je najmoćnije žensko oružje

„Nije bitno kroz što si prošla, odakle si, tko su ti roditelji – niti je bitan tvoj društveni ni materijalni položaj. Ništa od toga nije bitno. Bitno je da si odabrala voljeti i da iskazuješ ljubav kroz svoj rad, svoju obitelj, kroz ono što imaš darovati svijetu... Budi kraljica...“, poruka je jedne od sagovornica u publikaciji „Neustrašive heroine mira“, žene koja je istovremeno i preživjela ratno silovanje kao oblik zastrašivanja, ponižavanja i degradiranja ličnosti, koje je u ratu u Bosni i Hercegovini doživjelo između 20 i 50 hiljada žena, uglavnom djevojčica i djevojaka.

Kroz iskustva žena zabilježenih u publikaciji koje su preživjele silovanje, ali i kroz neka druga iskustva, žensku istoriju vidimo kao arhivu trauma i boli, kao permanentni proces učenja o nepostojanju vlastite odgovornosti za svaki oblik nasilja koji je preživjela.

„Molila sam ga da me ubije“, izgovara jedna od žena koja je preživjela silovanje u ratu. Čule smo tu molbu ko zna koliko puta zahvaljujući onima koje su imale snage da podijele svoje priče. A to su uvijek bili dugi, spori i bolni procesi. Šuteći o vlastitoj traumi žene su željele zaštititi bližnje. I malo onih koje to nisu činile nerijetko su nailazile na osude i nerazumijevanje u patrijarhalnoj kulturi koja podrazumijeva žensku odgovornost čak i kada je u pitanju najmonstruozniji oblik poniženja i rušenja ličnog integriteta. Progavarale bi sporo i teško, najčešće zahvaljujući ljudima koji su časno radili svoj posao, bilo da je riječ o ljekarima/kama ili nevladinim organizacijama usmjerenim na osnaživanje žena i prava žena općenito.

„Neustrašive heroine mira“ osim što su zbirkia dragocjenih ličnih narativa, istovremeno su i svjedočenje o nesposobnosti ili nezainteresovanosti institucionalnog okvira i o organizacijama civilnog društva koje je bilo ključno u provedbi brojnih oblika podrške, od procesuiranja lične traume do osnaživanja žena u različitim segmentima.

Ova publikacija donosi nam i iskustvo djeteta rođenog zbog rata. To dijete danas je osnažena mlada žena čije je aktivističko djelovanje inspiracija mnogima. Njeno iskustvo ne govori nam samo o transgeneracijskoj traumi nego i o specifičnoj dinamici svih odnosa koje grade osobe obilježene ratnim seksualnim nasiljem koje je doživjela njihova majka.

Najtraumatičnije isповijesti, kao i one druge koje su „samo“ posljedica patrijarkata, osim što su važna svjedočenja o složenim procesima izgradnje mira i ogromnom doprinosu žena u tim procesima, svojevrstan su vodič kroz neke ispravne odluke koje su donijele žene, bilo da su namjeravale pomoći sebi ili nekoj drugoj. Ta bi pomoći uvijek rezultirala dobrim za šиру zajednicu.

Recenzije

Žensko tijelo i tjelesnost, zadovoljstva ili boli povezani s njima, jedna su u nizu tabuiziranih tema u našim konzervativnim patrijarhalnim društvima. Zahvaljujući, između ostalog, talentovanim književnicima nove generacije, konačno i te teme postaju one o kojima se piše i javno govori.

Ipak, višedecenjskom šutnjom ogromna šteta je već učinjena. Ne znajući prije svega da imaju pravo da se brinu o sebi i vode računa o zdravlju vlastitog tijela, zanemarujući lične potrebe i stavljajući potrebe drugih (uglavnom porodične) u prvi plan, mnoge žene su oboljele. Prekasno ili nikako potraživši pomoć, prerano su izgubile život.

Publikacija „Neustrašive heroine mira“ donosi nam i priču o iskustvu života s karcinomom, o osnaživanju i udruživanju žena koje su to iskustvo prošle. Uči nas o brizi o vlastitom zdravlju kao našoj obavezi i opominje da još uvijek postoje krajevi u Bosni i Hercegovini u kojima žene nemaju elementarna znanja o prevenciji ili liječenju bolesti niti znaju da na to imaju pravo.

Istorija žena je i istorija višestrukih diskriminacija. Uz svaku specifičnu diskriminaciju ili više njih, žena trpi diskriminaciju i zato što je žena. Kada je Romkinja, onda će biti diskriminisana zbog toga što je Romkinja i žena, ako je još i lezbejka, povod za diskriminaciju će se utrostručiti. Specifičnost manjinskog iskustva u Bosni i Hercegovini podrazumijeva i paradoks da manjina neće nužno biti prihvaćena ni u vlastitoj zajednici. O tome nam svjedoči iskustvo žene Romkinje zabilježeno u publikaciji. Ona nije odgovarala očekivanjima zajednice. Imala je „previše“ godina da bi bila neodata. Ima „previše“ svijetao ten da bi uopšte bila Romkinja. Ovo iskustvo nam ne treba poslužiti kao iluzija o specifičnosti romske zajednice i kao aboliranje od vlastitih diskriminatornih postupaka ako pripadamo privilegovanoj većini. Ovo iskustvo je zapis o perpetuiranju štetnih diskriminatornih obrazaca koje će neminovno, prije ili kasnije, usvojiti i one koje su diskriminisane.

Pogledajmo samo kako se često ponašaju žene na političkim ili drugim pozicijama moći pa ćemo znati šta nam je patrijarhat, uz vječno pozivanje na „svetu tradiciju“, učinio.

Ova važna publikacija donosi nam i priču o životu s invaliditetom, iako je posljednjih godina ovaj narativ za nijansu prisutniji u javnosti nego što je to možda bilo ranije, sve priče o invaliditetu žene bunari su razočarenja i gubitka vjere u sistem, ljudi, a ponekad i život. Istovremeno su, onda kada govorimo o osnaženim ženama, i nevjerovatan izvor inspiracije i potvrda da ne postoji potencijal koji se neće razviti onda kada za to postoji zrno društvene podrške ili nekada, što nije rijetko, samo volja žene da prevaziđe sve prepreke koje joj društvo, zato što je s invaliditetom, uspješno nameće.

Ova publikacija predstavlja nam i queer iskustvo i aktivističku poziciju žene, i živote žena kojima je bilo toliko loše u vlastitim sredinama da im je i Bosna i Hercegovina, barem trenutno, bolji izbor. Riječ je svakako o migrantkinjama čije nam iskustvo dodatno potvrđuje koliko se važno baviti mirovnim procesima i ulogom žena u njima koja može da bude od neprocjenjivog značaja, a često i jeste, bilo da je riječ o ženama u civilnom sektoru ili u oružanim snagama, što je takođe jedno od zabilježenih iskustava – iskustvo žene koja je visoko napredovala u vojnoj hijerarhiji i koja je na temelju vlastitog učešća u vojnim misijama shvatila koliko je senzibilitet i pristup žena u ovim procesima iznimno važan.

Ova publikacija, što joj je i bila namjera, uistinu uspijeva da ilustruje moć žena uprkos torturi i diskriminaciji koje su prošle. Ona je svjedočanstvo o njihovoj snazi i volji prilikom kreiranja stvarnih društvenih promjena. Njihovo djelovanje, podsjećaju nas autorice publikacije „Neustrašive heroine mira“, obavezuje nas na podršku. To je ono najmanje što možemo učiniti.

Publikacija je nastala na osnovu ličnih priča jedanaest žena, uz poštovanje svih metodoloških principa kojima se izbjegava retraumatizacija ili reviktimizacija.

Neke su napisane, jedna je ispričana pa zabilježena.

Na njima je neznatno intervenisano i podrazumijevaju autentična svjedočenja o doživljenom, što nam kroz različite glasove, pristup i ugao daje bolji uvid u teret i uspjeh nakon njega koji su ostvarile žene.

Najvažnija je mogućnost da se zabilježe iskustva, da žene o njima govore, da se njihove priče ne interpretiraju ili podrazumijevaju, nego čitaju i čuju.

Pričanjem vlastitih priča ohrabruju se i druge žene da učine isto, kako je jednom prilikom rekla Mona Eltahawy u razgovoru sa Tamarom Zablocki dodajući da je lični narativ najmoćnije žensko oružje.

Kristina Ljevak

Publikacija individualnih priča žena o izgradnji mira u Bosni i Hercegovini kroz lične i stvarne borbe

Na uvid mi je dostavljen primjerak rukopisa publikacije „Neustrašive heroine mira”, publikacija individualnih priča žena o izgradnji mira u Bosni i Hercegovini kroz lične i stvarne borbe, koautorica Jasne Pekić i dr. Tajme Kapić, čiji je i sam naslov pobudio moju znatiželju za čitanjem i potpuno odgovara ponuđenom sadržaju.

U uvodnom dijelu jasno je definisan cilj, svrha, centralni motiv pisanja publikacije.

Metodologija jasno obrazlaže koncept triangulacije koji podrazumijeva korištenje više od jedne metode radi dobivanja informacija iz više izvora, a naročito opravdanost definisanja cilja triangulisanja kao postupka koji se koristi da bi se društveni fenomeni bolje razumjeli tako što će se sagledati iz više prespektiva.

Na vrlo zanimljiv metodološki način publikacija nudi lične priče i perspektive 11 žena, koje su doživjele niz sistemskih, političkih, društvenih i drugih diskriminacija, koje su ispričale svoje priče da bi pronašle smisao u životu i smjestile se u okvir složene društveno-političke stvarnosti.

Priče su podijeljene u devet dijelova (poglavlja) koji se uklapaju u homogenu cjelinu: *Ožiljci ratne prošlosti* (2 priče), *Rat i mir u jednom* (1 priča), *BiH kao utočište* (2 priče), *Prihvaćena* (1 priča), *Izlaz sa margina* (1 priča), *Nejednake među jednakima* (1 priča), *Aktivizam vs. Seksizam* (1 priča), *O izgubljenim bitkama* (1 priča), *Žena u uniformi* (1 priča).

Svojim pričama objelodanjuju istinu i podstiču i druge da pričaju. Osvijestile su i razumjele ono što im se dogodilo i shvatile da imaju izbor, da usprkos traumi nastave živjeti i dalje, da prekinu ciklus naučene bespomoćnosti ili beznadežnosti i krenu izvan krvice koju im nameće stigmatizacija. Iskustvo je pokazalo da pričanje o traumatskim događajima iscijeljuje. Pričanjem se povezujemo sa sobom, čujemo sebe, otpakujemo svoj emocionalni prtljag u sigurnom okruženju, povezujemo se sa okolinom.

Na početku svakog dijela, ispred svake ispričane priče, navode se osnovne informacije, činjenice, izvod iz dokumenata o položaju marginalizovanih žena u skladu sa napisanom pričom i/ili kontekstom lokalne zajednice, te i na taj čine homogenu cjelinu.

Zaključak ima praktični značaj, a preporuke ukazuju na potrebu sistemskog pristupa borbi protiv rodnih stereotipa koji su bitna odrednica rodne ravnopravnosti i koji imaju visok stepen uticaja na pristup žena pravima, moći i resursima kako bi se na adekvatan način borile protiv ovih stereotipa i diskriminacije u patrijarhalnom društvu, kao što je slučaj u Bosni i Hercegovini.

Sadržaj publikacije je važan i koristan materijal za nastavak istraživanja i dokumentovanja narativa u cilju razvijanje svijesti o problemima marginalizovanih grupa i borbi protiv stigmatizacije i diskriminacije.

Publikacija sadrži referentnu i aktualnu literaturu.

mr.sc. Ranka Katalinski

Neustrašive heroine mira

Publikacija individualnih priča žena o izgradnji mira
u Bosni i Hercegovini
kroz lične i stvarne borbe

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

305-055.2:316.485.16(497.6)

NEUSTRAŠIVE heroine mira : publikacija individualnih priča žena o izgradnji mira u Bosni i Hercegovini kroz lične i stvarne borbe / priređivačice Jasna Pekić i Tajma Kapić. - Sarajevo : Fondacija CURE, 2022. - 75 str. ; 25 cm

O priređivačicama: 73-74. - Bibliografija: str. 68-72.

ISBN 978-9926-413-15-6

COBISS.BH-ID 51685894

Priređivačice:
Jasna Pekić i dr. Tajma Kapić

Sarajevo, 2022.

Sadržaj

Lista skraćenica	11
UVOD	12
Metodologija	15
Ožiljci ratne prošlosti	18
PRIČA 1	19
PRIČA 2	21
I rat i mir u jednom	24
PRIČA 3	25
BiH kao utočište	31
PRIČA 4	32
PRIČA 5	36
Prihvaćena??	38
PRIČA 6	39
Izlaz sa marginama	43
PRIČA 7	43
Nejednake među jednakima	45
PRIČA 8	45
Aktivizam vs. seksizam	48
PRIČA 9	48
O izgubljenim bitkama	51
PRIČA 10	52
Žena u uniformi	59
PRIČA 11	60
ZAKLJUČAK	65
PREPORUKE	67
BIBLIOGRAFIJA	68
WEB STRANICE	71
O PRIREDIVAČICAMA	73
O PROJEKTU	74
O FONDACIJI CURE	75

Lista skraćenica

BiH – Bosna i Hercegovina
WPS – Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti UN-a o ženama, miru i sigurnosti
CEDAW – Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena)
ECHR – European Convention on Human Rights (Evropska konvencija o ljudskim pravima)
UN – United Nations (Ujedinjene nacije)
HVO – Hrvatsko vijeće obrane
NAP – National Action Plan (Akcioni plan za implementaciju WPS-a)

UVOD

Sada kada Bosna i Hercegovina ulazi u treću deceniju od završetka ratnog sukoba, određene problematike iz društvene sfere koje se nisu pravilno adresirale u postkonfliktnom periodu ostavljuju traga i na feminističke aspekte razvoja društva, posebno u sferi tranzicijske pravde. S druge strane, sa različitim geopolitičkim dešavanjima širom Evrope i svijeta, Bosna i Hercegovina se našla u poziciji u kojoj konflikti iz drugih zemalja ostavljuju trag na naše društvo – da li kroz učešće sigurnosnih snaga iz BiH u mirovnim misijama ili kroz primanje izbjeglica, migranata i migrantica i tražiteljica azila iz konfliktnih i drugih zemalja svijeta.

Prema različitim otvorenim izvorima,¹ može se zaključiti da je Bosna i Hercegovina napredovala u pogledu reakcije na ove novije izazove, te da je napravljen značajan pomak i u uvažavanju rodne perspektive u politikama koje se tiču novijih sigurnosnih izazova. Takav pomak rezultat je uspjeha gender institucionalnog mehanizma uspostavljenog na strateškom nivou, te zagovaračkog i humanitarnog rada ženskih nevladinih organizacija, međunarodnih organizacija i pojedinki na operativnom nivou, a tome svjedoče i odabrane priče ove publikacije.

Publikacija „Neustrašive heroine mira“ fokusira se na pojedinačni doprinos žena u izgradnji mira, u širem kontekstu implementacije koncepta Žene, mir i sigurnost (WPS) u Bosni i Hercegovini. Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti UN-a o ženama, miru i sigurnosti iz koje i proističe ovaj koncept, donesena u oktobru 2000. godine, a i druge naknadne rezolucije UN-a zasnovane na dnevnom redu WPS-a, priznaju eksplicitan uticaj oružanog sukoba na žene i ulogu žena u sprječavanju i rješavanju sukoba. One takođe naglašavaju važnost rodne sigurnosti sa posebnim akcentom na seksualno nasilje povezano sa ratnim sukobima, političku participaciju i veće učešće žena na pozicijama odlučivanja, kao i borbu protiv nasilnog ekstremizma.² WPS agenda ima vitalnu ulogu u obezbjeđivanju okvira za osiguranje uključivanja žena i rodnih perspektiva u izgradnju mira.

Još od 1995. godine, odnosno od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, u pravni sistem Bosne i Hercegovine implementirane su i Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Evropska konvencija o ljudskim pravima (ECHR). Nakon usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova, Bosna i Hercegovina je razvila mrežu gender institucionalnih mehanizama na svim nivoima vlasti u skladu sa smjernicama UN-a.³ Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine i Gender centar Republike Srpske oformljeni su 2000. odnosno 2001. godine, dakle

prije usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova BiH i osnivanja Agencije za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine 2003. godine.⁴ BiH je takođe bila prva država u jugoistočnoj Evropi koja je 2010. godine usvojila Nacionalni akcioni plan za implementaciju Rezolucije 1325 o o ženama, miru i sigurnosti, i prva zemlja u regiji koja je ratifikovala Istanbulsku konvenciju 2013. godine.

Takav institutionalni i normativni okvir dokazuju sadašnju političku i društvenu opredjeljenost naše države da se ozbiljno pozabavi problemima rodne ravnopravnosti. Međutim, vidni napredak na terenu i u svakodnevnim životima žena i danas je izložen mnogim ekstremnim izazovima koji jesu karakteristika i proizvod konflikta i postkonfliktnog društva.

U feminističkoj literaturi koja se bavi postkonfliktnim društvima, period neposredno nakon rata nazvan je poslijeratnim *trenutkom*, a opisan je kao trenutak završetka rata i početka rekonstrukcije svih aspekata društva, političkih, ekonomskih i pravnih. To podrazumijeva da ovaj trenutak treba da bude vrijeme u kojem dolazi do promjene rodnih odnosa kao dijela procesa sveukupne poslijeratne obnove države.⁵ Prema mišljenjima nekih autora/ica, neuključivanje rodne perspektive u tom trenutku može dugoročno štetiti dobrotiti žena u novoizgrađenoj državi. Na primjer, nasilje nad ženama nastaviće se i u postkonfliktnom periodu na relativno visokim nivoima, osim ako se ne uzmu u obzir rojni odnosi i ako se ne uvedu suprotne politike.⁶

Pored toga, mnogi/e autori/ce tvrde da isključenost žena iz mirovnih pregovora i političkih institucija u postkonfliktnim podijeljenim društvima ostavlja negativan uticaj na ulogu žena u javnom životu.⁷ To je vidljivo i u Bosni i Hercegovini, staviše, marginalizovanje žena je ujedno i posljedica „ukorijenjenih tradicija etnonacionalnog šovinizma“ koji su bili ključni faktori i u ratu u BiH.⁸ Dejtonski mirovni sporazum nije uključivao mogućnost uvođenja pozitivne rodne dinamike u procesu transformacije sukoba. Nakon svog početnog neuspjeha, pozitivan razvoj rodne politike ostao je „zaglavljen u sporom donošenju odluka, političkom čorsokaku i neodgovornosti kojima je doprinijela kompleksna institucionalna struktura kreirana Dejtonskim mirovnim sporazumom“.⁹

Za garanciju uspjeha implementacije WPS agende na terenu, ključna je saradnja sa nevladnim sektorom i organizacijama civilnog društva, sa posebnim fokusom na organizacije koje upravo zastupaju interes osoba koje se promovišu kroz ovu agendu, kao i najranjivijih korisnika ili osoba u riziku. Bosna i Hercegovina ima jako civilno društvo, ali fragmentiran politički sistem utiče negativno i na borbu

⁴ Kapic, 2022

⁵ Cockburn i Zarkov, 2002; Moran, 2010; Sicard, 2015

⁶ Cockburn i Zarkov, 2002); Kapic 2022

⁷ Byrne i McCulloch, 2018; Pierson i Thomson, 2018; Deiana, 2018; Murtagh, 2008

⁸ Byrne i McCulloch, 2018: 7

⁹ Deiana, 2016: 104); Kapic, 2022

¹ www.msb.gov.ba, <https://stav.ba/vijest/eu-pohvalila-odgovor-bih-na-migrantsku-krizu/5985>

² Pierson, 2019 ; Cockburn 2007

³ Babić-Svetlin, 2009; Kapic 2022

za prava određenih marginalizovanih grupa, te je česta pojava nejednakih uslova unutar jedne populacije unutar iste države.

Imajući u vidu sve izazove sa kojima se susreće bosanskohercegovačko društvo, ali i svaka ženska osoba, borkinja za ljudska prava, publikacija takođe ima svrhu da ilustruje moć pojedinki koje su preživjele različite oblike društvenih tortura i diskriminacije, a koje su uspjele iznaći snagu da postanu liderice društvenih promjena. Iako naslijede rata često stavlja naglasak na viktimizaciju žena, ne treba izgubiti fokus sa sjajnog uspjeha koje su pojedine žene postigle i čime su dale lični doprinos poboljšanju statusa tih žena (ili grupe ljudi) unutar našeg društva, ali sazrijevanju društva uopće. Centralni motiv mnogih odabranih priča je i reakcija društva, kako institucionalna tako i ona u najširem smislu, te interakcija tih pojedinki na društvo, kroz određene specifične probleme sa kojima su se ove heroine suočile. Iskustva su različita, ali jedno je sigurno – njihovim borbama nije došao kraj. Dužnost svakog pojedinca/ke u ovoj državi je da ih podrže u njihovim naporima.

Stoga, osnovni motiv pisanja ove publikacije je dati otvorenu podršku svakoj od žena koja nam je učinila čast i podijelila svoje lično iskustvo, te podići kolektivnu svijest o važnosti napora o kojima ove žene pričaju. Nadamo se da pričanjem njihovih priča široj javnosti dajemo doprinos širenju svijesti o datim problemima. Iz njihovih iskustava svaka osoba može jako puno naučiti.

Metodologija

Ova publikacija ponudiće lične priče i perspektive jedanaest žena, koje kroz svoj aktivizam i/ili specifično djelovanje na polju pomirenja daju doprinos unaprjeđenju položaja žena u javnom životu. Publikacija će prezentovati kratki uvod u problematiku, neznatno dorađene lične priče, te zaključiti i dati opće preporuke za dalje aktivističko djelovanje. Ispred svake ispričane priče navode se osnovne sumirane činjenice i statistički podaci (ukoliko ih ima) o položaju marginalizovanih žena u skladu sa napisanom pričom i/ili kontekstom lokalne zajednice.

Publikacija se zasniva na podacima prikupljenim iz primarnih i sekundarnih izvora, koristeći tri metode prikupljanja podataka: opisnu statistiku, narativnu analizu i polustrukturirane dubinske intervjuje ispričane u vidu ličnih priča. Narativna analiza fokusira se na to kako lične priče stupaju u interakciju sa kolektivnim sjećanjima, slikama i vrijednostima, i kao takvi, narativi su ključni za razumijevanje kolektivne borbe i stvaranje kritičkog znanja.¹⁰

Triangulacija u istraživanju i objašnjenju složenih socijalnih fenomena prepostavlja korištenje raznih metoda prikupljanja podataka kako bi se čitateljima/icama ponudilo uravnoteženje objašnjenje istraživanih fenomena.¹¹ Sekundarni izvori uključuju analizu prijašnjih studija, izvještaja i statističkih podataka relevantnih za tematiku koja se obrađuje u ovoj publikaciji.

Za odabir uzorka učesnica u procesu intervjuisanja koristila se metoda „namjerno ili prosudbeno uzorkovanje“. Prilikom namjernog odabira uzorka, istraživačice ciljano odabiru sudionike/ce koji su upoznati/e s određenim socijalnim fenomenom koji se proučava. Ovo je strategija u kojoj se osobe ili događaji namjerno biraju u određenim okruženjima kako bi se pružile važne informacije koje je teško izvesti iz drugih izvora.¹² Koristeći ovu metodu odabira uzorka, istraživačice biraju određene slučajeve ili sudionice uzorka jer vjeruju da opravdavaju uključivanje.

Za potrebe ove publikacije obavilo se 11 polustrukturiranih intervjuja iz sljedećih preliminarnih kategorija: žene migrantkinje, izbjeglice i tražiteljice azila u BiH (2 intervjuja), žene koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu (2 intervjuja), žene sa invaliditetom (1 intervju), djeca rođena iz rata (1 intervju), Romkinje (1 intervju) i žene koje su učestvovali u mirovnim misijama u svijetu (1 intervju), jedna sagovornica koja je preživjela karcinom (1 intervju), aktivistkinje za ljudska prava (2 intervjuja). Pri izboru sagovornica, vodilo se računa o zastupljenosti što većeg broja marginalizovanih i manjinskih grupa i grupa koje preživljavaju diskriminaciju, o različitoj starosnoj dobi i o geografskoj zastupljenosti.

10 Deiana, 2018

11 Joppe, 2000

12 Maxwell, 1996; Taherdoost, 2016

Izbor metoda prikupljanja podataka takođe je određen potrebom prikupljanja narativa iz perspektive žena uključenih u aktivizam i borbu za ženska prava u Bosni i Hercegovini.

Narativi pružaju važan uvid u životna iskustva žena u postkonfliktnom i podijeljenom društvu kao što je Bosna i Hercegovina. Ovaj proces im takođe pomaže da razmisle o tome kako im njihov položaj omogućava da praktikuju pozitivne promjene za žene općenito.¹³

Prema literaturi, narativne strukture nisu samo rezultat individualnih percepcija. Narativi takođe odražavaju poglede i vrijednosti društva u cjelini. Shodno tome, oni pružaju bogat izvor informacija o tome kako žene shvataju svoj položaj u društvu i kako se njihovo djelovanje povezuje sa širim pogledima na društvenu zajednicu.¹⁴

Polustrukturirani dubinski intervjuvi takođe doprinose postizanju dubljeg znanja o predmetu istraživanja ove publikacije. Literatura tvrdi da:

„Dubinskim intervjuisanjem obično se traže ‘duboke’ informacije i znanja – obično dublje informacije i znanja nego što se traže u anketama, neformalnom intervjuisanju ili fokus grupama”.¹⁵

Pitanja korištena u razgovorima bila su otvorenog tipa i koristila su se u svrhu „vođenja” intervjuja ili pisanja lične priče. Svim sagovornicama su dostavljena ista pitanja:

- › Predstavite nam se u onoj mjeri u kojoj želite i na način na koji želite.
- › Recite nam više o svom iskustvu ili životnoj situaciju/situacijama koje su doveli do pozicije u kojoj ste trenutno? Kako su ova iskustva direktno ili indirektno odredile tok Vašeg života?
- › Jeste li imali pomoći ili podršku kroz te životne situacije? Da li ste je tražili i da li ste je dobili u adekvatnoj i potrebnoj mjeri? Da li su institucije pomogle, i koje? Ili su pojedinci/pojedinke, i koji/e?
- › Kako ste se osjećali u cijelom procesu? Da li ste imali priliku podijeliti svoja iskustva u sigurnom okruženju gdje ste se osjećali sigurno i podržano? Da li ste doživjeli i diskriminaciju ili neugodne reakcije?
- › Koji je momenat u Važem životu presudio odluci da progovorite/podijelite Vaše iskustvo?

› Da li osjećate podršku od određenih segmenata bh. društva i ako da, od kojih? Da li osjećate da žene imaju jednaka prava da se suoče sa svojom preživljenom prošlošću?

› Kako je počeo Vaš angažman u ovoj oblasti djelovanja? Koji su bili motivi da se uključite?

› Koje biste vi preporuke dali za unaprjeđenje položaja žena u izgradnji mira u BiH i šire, pogotovo kada su u pitanju različite marginalizovane grupe? Ako predstavljate tu grupu, onda iz Vaše perspektive?

Sagovornicama je pružena prilika da same napišu ili ispričaju (ili dopune) svoje priče kroz intervju. Devet sagovornica je odabralo napisati priču dok su dvije preferirale ispričati svoju priču kroz razgovor.

U nastojanju da se izbjegnu bilo kakva etička pitanja ili problemi, istraživanje je provedeno po etičkim normama EU-a i u skladu sa politikom zaštite podataka EU-a. Proces intervjuisanja je vođen u skladu sa etičkim smernicama humanističkih i društvenih istraživanja koje finansira EU, a u kojima se navodi da poštovanje osoba treba biti na najvišem nivou i da se ispitanicama ne smije našteti tokom procesa istraživanja ili nakon objave publikacije.

Nakon završenog procesa intervjuisanja, prikupljeni podaci su sigurno deponovani, a ispitanice su imale priliku da odaberu pseudonime kako bi se zaštitila njihova privatnost, u skladu sa zakonima i propisima EU-a o zaštiti podataka. Publikacija će biti dostupna svim učesnicama kroz procese diseminacije odabrane za ovu publikaciju.

Dodatnu etičku dilemu predstavljala je i potencijalna mogućnost retraumatizacije ili sekundarne viktimizacije kroz pričanje priča. Stoga je autoricama priča, pored pristanka ili odbijanja učešća, ponuđen izbor modaliteta pričanja, te količine i načina iznesenih informacija.

13 Cortazzi, 1994; Deiana, 2018

14 Cortazzi, 1994; Childs, 2004; Deiana, 2018

15 Johnson, 2001:104

Ožiljci ratne prošlosti

*Stajala sam nijemo i tad sam poželjela da me ubije i da nestanem iz ovog pakla.
Stao je, spustio oružje i rekao mi: ‘Ne mogu da te ubijem balinkuro, ali zato te
vodim na krvavi pir.’*

Adila Suljević

*Iz straha za njihove živote, uspjela sam da sakrijem šta mi se desilo, dok je u meni
sve pucalo od bola.*

Mirsada Tursunović

Broj silovanih žena u ratu u Bosni i Hercegovini 1992. – 1995. osporava se još od završetka rata, međutim procjenjuje se da je u ovom periodu silovano između 20.000 i 50.000 osoba, uglavnom djevojaka i djevojčica. Ova sistematska silovanja su rezultirala negativnim dugoročnim uticajem kako na same žene, tako i na njihove zajednice, a to se takođe negativno odrazilo i na raspodjelu rodnih uloga u javnom životu u postdjeltonskoj Bosni i Hercegovini.¹⁶ Nedostatak pouzdanih statističkih podataka otežava situaciju, jer dozvoljava etnonacionalnim političkim oligarhijama da manipulišu životima i traumama žrtava, ali i da ometaju implementaciju strategija koje su usvojene u svrhu sistemske pomoći ovoj skupini ljudi.¹⁷

Kada je u pitanju podrška preživjelima seksualnog nasilja i drugih oblika torture tokom rata, Bosna i Hercegovina radi na poboljšanju zakonskog okvira i mehanizama za prava preživjelih i dostupnost naknada i beneficija. Preživjele se suočavaju s brojnim preprekama u primanju reparacija za pretrpljenu torturu, i kao posljedica ovih prepreka, šire društvene stigme i dodatnog finansijskog opterećenja koji im se nameće, preživjele najčešće odustaju od prava na odštetu.

Prema izvještaju UN Women (2021.), Komitet UN-a protiv torture nedavno je presudio da Bosna i Hercegovina mora platiti odštetu preživjeloj seksualnog nasilja u sukobu i pružiti joj odgovarajuću i besplatnu medicinsku i psihološku pomoći. Navedenu preživjelu zastupao je TRIAL International kada je 2017. godine podnijela peticiju protiv BiH UNCAT-u¹⁸ tvrdeći da država nije ispunila obaveze iz Konvencije UN-a protiv torture i osigurala joj pravo na adekvatnu i pravednu kompenzaciju i punu rehabilitaciju. Komitet je takođe odlučio da se pomenutoj preživjeloj treba javno uputiti službeno izvinjenje, te da BiH mora uspostaviti efikasan sistem reparacija na državnom nivou kako bi žrtvama ratnih zločina,

uključujući seksualno nasilje, „omogućila sve oblike obeštećenja“. Odluka je donesena u avgustu 2019. godine, a TRIAL International ju je objavio. Što se tiče krivičnih postupaka, došlo je do značajnog povećanja broja pravosnažnih predmeta za krivična djela sa elementima seksualnog nasilja počinjena tokom rata; u 2011. godini procesuirano je 13 osoba i taj broj se popeo na 22 u 2016. godini i 46 u 2017.¹⁹

PRIČA 1.

Ja sam Suljević Adila, rođena 28.7.1965 u Tuzli. Bivša sam logorašica i žena žrtva rata. Pri rođenju niko od nas nije birao koje nacije će se roditi, pa ni ja. Rođena sam kao muslimansko dijete u najljepšoj zemlji Jugoslaviji pod vodstvom Josipa Broza Tita. Moji roditelji kao mladi bračni par odlaze iz Tuzle u Beč, kako bi zaradili više novca, kupili kuću i vratili se nazad u Jugoslaviju sa nas dvoje djece. Ja sam imala sedam godina, a brat četiri godine. Nastanivši se u Beču, morala sam ići u školu. Postojala je samo hrišćanska škola sa radnim vremenom od 7 do 15 sati. Bile su časne sestre i cijela škola puna djevojčica u istim uniformama, nije bilo niti jednog dječaka. Sjećam se, kad je moja učiteljica pozvala mog oca na razgovor, bio je problem jer su sve te djevojčice isle na molitvu, a ja sam muslimansko dijete i šta uraditi s tim. Moj otac je pitao da li se te djevojčice mole jednom Bogu, i rekao je da ako se sve one mole, neka se moli i njegovo dijete zajedno sa njima.

Tako je počelo moje školovanje u Beču gdje sam završila tri razreda i bila najveća miljenica u čitavoj školi. Zaradivši novac moji roditelji kupuju kuću u Brčkom u naselju Srpska varoš. Sve sama srpska djeca i ja i brat među njima, školujemo se, igramo, idemo sa njima na ponoćke i svi su se voljeli, kako mi djeca tako i naši roditelji, nikad niko nije gledao koje je vjere i nacije.

Završavam srednju školu kao tekstilna tehničarka. Udalala sam se u 21. godini, radila u tekstilnoj fabrici, imala kuću i svu svoju familiju na okupu. Razmišljala sam da kad budem imala 35 godina da ću imati sve i onda mi samo preostaje da rađam i da putujem svijetom. Bile su to moje neostvarene želje.

1. maj 1992. godine, odnekud se čuju pucnji, narod uznemiren, pale auta, odlaze iz svojih kuća, a meni to sve nejasno i zbunjujuće. Šta se događa i ko će na koga pucati???? Naselje Meraje gdje sam udata, nas oko 60, što starih ljudi, što žena i djece, odlazimo u obližnje sklonište. Tu smo prenoćili, cijelu noć pucnji, plač djece, uznemirenost svih nas. Ujutro moj komšija želi otici do kuće kako bi donio hranu, na samom izlasku iz skloništa pao je i ja sam to sve vidjela jer sam i ja htjela ići sa njim, i potom povikaše: „UBIŠE HIMZU“. Tad sam shvatila da je ovo baš pravi rat, a ne neke vojne vježbe kako je narod govorio.

16 Kapic, 2022

17 <https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/my-voice2-final-print-poslano.pdf>

18 Konvencija protiv torture i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka i kazni

19 <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2021/7/UNW%20Country%20Gender%20Equality%20Profile%20BiH.pdf>

Čujemo da je vojska Ljubiše Mauzera na Merajama, tada počinje pakao.

Da, pohvatala nas je ta vojska, sve su to bili mladi, meni nepoznati ljudi. Izvedeni smo na igralište, tukli su nas, psovali, maltretirali, postavljali na strijeljanje, pa neke ubiju, neke ne. Ja sam preživila tri strijeljanja i sve moguće torture koje su mogle biti. Na treće strijeljanje me izvodi Goran Jelisić zvani Adolf i samo mene odvodi i želi da ubije. Stajala sam nijemo i tad sam poželjela da me ubije i da nestanem iz ovog pakla. Stao je, spustio oružje i rekao mi: „Ne mogu da te ubijem balinkuro, ali zato te vodim na krvavi pir...“ Stavlja mi lisice na ruke i baca me u kamion. U kamionu je bio moj muž, od zaove sin, dvojica komšija i dvije kone. Odvoze nas u logor Luke, a nedaleko od Luke je i moja roditeljska kuća. To što sam ja vidjela u Luci nema ni u horor filmovima, to se ne može ni ispričati, koliko masakra, bola i patnje.

Iz Luke me spasio očev prijatelj Pero, rekao mi je da čekam njega da dođe po mene jer ako saznaju njegovi ubići ga. Tako Pero izvodi nas iz Luke 9. maja u noći oko tri sata. Uz moju molbu pušta mog muža i moje komšije i kone. Otišla sam u roditeljsku kuću sa svima njima. To je centar grada, Srpska varoš. Srpske vojske su se mijenjale, Draganova vojska, Crni orlovi, Bijele lobanje itd. Dok sam bila u roditeljskoj kući, bila sam evidentirana za rad, čišćenje krvavih zidova, zamrzivača i puno još toga. U razmjenu sam se upisala za 28.9.1992. godine i to sve preko poznanstva. I muža sam pisala, ali on nije želio jer sam mu rekla da čim dođemo na slobodnu teritoriju, želim da se rastanem. U tom periodu pored sveg mog bola, puno sam preživjela i od njega, puno uvredljivih riječi.

Odlazim sama u razmjenu u Maoču, obližnje selo kod Brčkog. Taj dan kiša je nenormalno padala, dolazim u Maoču i saznajem da moja familija nije tu i da se nalaze u Tuzli. Jedino moj brat je u Rahiću, ali je trenutno na liniji ratišta. Kad sam se smjestila u Maoči, non stop dolaze po mene policijske patrole na ispitivanje jer sam ja sad pod sumnjom, muž mi ostao тамо, a ja prešla i smatraju me špijunom. Prvo njihovo pitanje je bilo jesam li silovana. Tad kad su me to pitali ja sam pala u nesvijest, već umorna od života... Brat me odvodi majci u Tuzlu. Tri mjeseca nisam mogla pričati, imala sam noćne more i kad sam željela nešto reći, puno sam mucala. Vidjevši da nisam dobro, majka me odvodi kod neuropsihijatra Alije Sutovića. Dugo je trajalo moje liječenje i prvi put sam sve rekla mom doktoru Aliji o svim dešavanjima u Brčkom.

Kad sam se malo oporavila 2005. godine, dobijamo glas da mi je brat poginuo. Ponovo padam u loše stanje i odlazim u organizaciju „Vive žene“, gdje sam postala njihova klijentica do dan danas. „Vive žene“ su me ponovo vratile u život, pomagale su mi na razne načine, psihoterapije, da ostvarim svoja prava, bodrile su me na svim mogućim životnim putevima.

Odlučivši da radim na sebi kako bih ojačala kroz dalji život, najviše sam zahvalna svojoj majci, jer ona je moja velika heroina. Odlučila sam progovoriti radi majke i svih dobrih ljudi kao što je moj doktor Alija, „Vive žene“, i radi svih žena koje su preživjele te golgotu i radi žena koje još nisu progovorile, koje još uvijek šute u svojoj tišini... da im kažem i poručim da nisu same i da nikad nije kasno zatražiti pomoći.

Ja sam danas udata, imam lijep brak, predsjednica sam Udruženja žena žrtava rata „Suze“ u Brčkom i mogu reći da sam ponosna na svoj uspjeh. Ponosna sam jer sam i ja pomogla mnogim ženama pa i muškarcima da progovore i da traže svoja prava. Vodila sam ih putem kojim sam i ja prolazila i uspjeli/e smo. I dalje radim i borim se.

Da, želim i ovo naglasiti: naše udruženje je multietičnog karaktera, za nas su sve žene žrtve bez obzira na vjeru i naciju. Mi smo kćeri Boga – ovdje smo kako bismo naučile svijet kako se voli.....Nije bitno kroz što si prošla, odakle si, ko su ti roditelji, niti je bitan tvoj društveni i materijalni položaj. Ništa od toga nije bitno. Bitno je da si odabrala voljeti i da iskazuješ ljubav kroz svoj rad, svoju obitelj, kroz ono što imaš darovati svijetu.... Budi kraljica....

PRIČA 2.

Rođena sam u selu nedaleko od Zvornika. Odrastala sam u sedmeročlanoj porodici. Bilo nas je petoro djece, ja sam treće po redu žensko dijete u porodici, pa onda još jedna sestra i brat. Iako nas je bilo puno, živjelo se skromno, ipak sam imala sretno djetinjstvo. Sve se radilo u dogovoru, dijelili smo poslove s majkom dok je otac radio u firmi. Pored svih obaveza, išla sam u školu i završila osam razreda. Moj sreći i mašti nije bilo kraja, razmišljala sam da vanredno završim kurs za daktilografkinju kako bi se mogla zaposliti.

Tada, 1992. godine, u moj grad Zvornik ulazi vojska, počinju masovna ubijanja i progon stanovništva. Baš nekako u ovo vrijeme proljeća prestaju moji snovi i sreća. Moj život se nastavlja skrivanjem po šumama i traje skoro dva mjeseca, bez sna, kupanja i hrane, bilo je sve teže i teže. Tog 21. juna, dobro se sjećam tog datuma koji je ostao duboko urezan u meni, sve moje snove i sreću koju sam gradila 18 godina kupim u jednu plastičnu kesu i zajedno sa grupom od oko 60 žena, djevojaka i djece zauvijek napuštam svoje ognjište. Krenuli smo u koloni pješke ni sami ne znajući kuda. Tu nas zarobljava vojska, kupi u autobus i odvozi u magacin na Capardama.²⁰ U magacin su odmah počeli da ulaze vojnici, psuju i vrijeđaju. Počeli su da izvode žene i djevojke uz izgovor da kuhaju i čiste. Ušao je vojnik koji je počeo da galami na mene jer sam plakala i nareduje mi da idem s njim da presvučem jednu ženu.

²⁰ Naseljeno mjesto u sastavu današnje opštine Osmaci, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Moralam da krenem, samo sam uspjela da pogledam majku i brata, njihova blijeda lica su sve rekla, a nisu mi mogli pomoći.

Odveo me, uspjela sam samo vidjeti tu ženu, te me odvodi na sprat kuće i sa puškom uperenom u mene naređuje mi da se raspremim. Počela sam da se tresem, a tlo mi se pod nogama izmicalo. Odbijala sam, udario me, bacio na ležaj i silovao. Gušeći se u sopstvenim suzama molila sam ga da me ubije. Sa 18 godina obilježena sam žigom srama, najbrutalnijim činom što sam vjerovala da postoji za devojku, ženu. Izgubila sam čast, dostojanstvo žene, koja je po našoj vjeri i tradiciji u brak trebala ući nevina. Moj život više nije imao smisla. Razne misli su mi razarale srce i dušu, okrivljivala sam samu sebe, gadila sam se sama sebi, osjećajući njegov miris tj. smrad zadaha na sebi. Kako se vratiti u magacin, kako pogledati majci i bratu u oči, a da ne primijete. Zbog straha za njihove živote, uspjela sam da sakrijem šta mi se desilo, dok je u meni sve pucalo od bola.

Ta noć je čini mi se bila najduža noć u mom životu. Kada je svanulo ponovo nas autobusom odvoze na razmjenu, istovaraju nas na pola puta da idemo pješke do Kladnja. Cijeli dan smo pješačili, bilo je teško i naporno i tek pred mrak stižemo na slobodnu teritoriju Kladnja. Nakon dva dana napuštamo Kladanj i dolazimo u izbjeglički centar u Živinice. Život izbjeglice nije bio nimalo lak, moja tuga i bol nisu prestajali.

Nakon nekoliko mjeseci upoznajem svog sadašnjeg muža i donosim odluku da se udam, da zaboravim svoju prošlost. On je znao šta sam preživjela i pružio mi je podršku. Rodila sam dvije djevojčice koje su mi davale snagu i volju za životom.

Međutim, morala sam da zatražim ljekarsku pomoć. Iako sam mislila da su moje rane iz prošlosti zarasle, nije bilo tako. Svakog proljeća ponovo su se otvarale i počinjale da bole, a ja sam nervozu i traumu nesvesno prenosila na djecu. Neznajući da ima još mnogo žena koje su imale sudbinu kao i ja, nisam smjela ispričati doktorici uzrok mojih noćnih mora, nisam uopšte znala da se o tome smije govoriti, dok na moja vrata nije zakucala SIPA jer me je neko naveo kao svjedoka. 2009. god dajem izjavu nakon koje me upućuju u Sarajevo u Udruženje „Žene žrtve rata“. Tu ostvarujem status civilne žrtve rata i stičem više znanja o svojim pravima. Najveću podršku imala sam od svoje porodice i dr. Amre Delić koja je svojim volonterskim radom sa preživjelima, ojačala i mene, dala mi snagu da izadem iz sjene rata i ne budem zarobljena u svojoj prošlosti.

Nažalost, podršku institucija nisam imala kao što nemam ni danas, i u cijelom procesu osjećala sam se poniženo, prepustena sama sebi. Obično su mi pomagali pojedinci/ke, moja neuropsihijatrica i ženske nevladine organizacije: „Vive žene“ Tuzla, Medica Zenica, TRIAL International u BiH, „Zaboravljena djeca rata“, „Krila nade“ Sarajevo, Dr. Denis Mukwege Foundation, Globalna mreža preživjelih

iz cijelog svijeta SEMA i drugi.

Svoja iskustva sam srećom imala priliku podijeliti i u sigurnom okruženju i zaista sam se tada osjećala sigurno i podržano, ali moram da naglasim da sam isto tako doživljavala i ružne reakcije pojedinaca i diskriminaciju. Šutila sam dugih 17 godina o zločinu koji je počinjen nuda mnom, a momenat koji je presudio da progovorim o tome je saznanje da je veliki broj žena, svih nacionalnosti, u ratu imao istu sudbinu kao i ja tj. da je žensko tijelo bilo bojno polje u ratu, da se o tim zločinima mora govoriti, jer šutnjom podržavamo zločine i zločinci prođu nekažnjeno.

Nažalost, i danas osjećam da žene nemaju jednaka prava da se suoče sa svojom preživljenom prošlošću. Zbog toga je moj angažman počeo 2012. godine kada smo uz pomoć i ideju suosnivačice dr. Delić osnovali/e udruženje za pomoć žrtvama i preživjelim seksualnog nasilja u ratu „Naš glas“ Tuzla. Motiv je bio da prekinemo „ZAVJERU ŠUTNJE“ putem adekvatnog suočavanja s prošlošću, socijalnog uključivanja žrtava i preživjelih seksualnog nasilja u ratu i kontinuirano promovisanje vrijednosti demokratskog građanskog društva, kao što su humanost, nenasilje i tolerancija.

I rat i mir u jednom

Naše majke su preživjele torturu od različitih etničkih grupa, različitih vjera, tako da smo mi i rat i mir u jednom. Pokazujemo posljedice i jednog i drugog.

Ajna Jusić

U Bosni i Hercegovini silovanje tokom rata korišteno je kao dio politike etničkog čišćenja, a i za terorisanje i zastrašivanje ljudi. Politika etničkog čišćenja planirana je i sistematski provedena, kao i masovna silovanja. U tu svrhu formirani su „logori za silovanje” u kojima su žene bile suočene sa svakodnevnim ponižavanjem, mučenjem i namjernom oplodnjom. Organizovana kampanja silovanja imala je za cilj poniziti ili terorizovati cijelu zajednicu i na taj način pomoći procesu etničkog čišćenja prisiljavajući cijele zajednice na bijeg. Takođe je imala za cilj „kolonizaciju neprijateljske nacije” oplodnjom žena, jer su žene držane u logorima dok nisu dospjevale u visoki stadij trudnoće, a zatim su puštane da se vrate u svoje zajednice.²¹

Američka organizacija za ljudska prava *Helsinki Watch* smatra da se silovanje koristilo kao ratno oružje u Bosni i Hercegovini: „Bilo da ženu siluju vojnici u njenoj kući ili je drže u kući sa drugim ženama i siluju iznova i iznova, silovana je s političkim ciljem – da zastraši, ponizi i degradira nju i druge pogodjene njenom patnjom. Efekat silovanja je često osiguravanje da će žene i njihove porodice otici i da se nikada neće vratiti”.²²

U svojoj knjizi „*My Voice Echoes*”, Durkalić (2015: 46) izjavljuje: „Izbjegavanje teme ratnog seksualnog nasilja možda je jedna od najvećih sramota poslijeratnog bh. društva, posebno zbog toga što je ratno silovanje priznato kao ratni zločin i zločin protiv čovječnosti na suđenjima koja su se vodila u međunarodnim krivičnim sudovima za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. Ovo je ostvareno zahvaljujući pritiscima i intenzivnom lobiranju feministkinja, aktivistkinja i aktivista advokata iz Bosne i Hercegovine. Bio je to prvi put da je ratni zločin silovanja proglašen zločinom protiv čovječnosti i od tada se kao takvo kvalificuje u sudskim postupcima.”

Međutim i danas, 27 godina od završetka ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini, vrlo malo se govori o djeci koja su se rodila kao posljedica ratnih tortura silovanja. Ipak, najznačajniji pomak desio se upravo u julu ove godine (2022.), kada je Skupština Brčko Distrikta usvojila Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u kojem su, po prvi put,

21 Kapic, 2022; Allen, 1996; Sofos, 1996; Stiglmayer, 1992;

22 Stiglmayer, dostupno na: <https://srebrenica.org.uk/what-happened/the-rapes-in-bosnia-herzegovina-alexandra-stiglmayer>

djeca rođena zbog ratnog silovanja zakonski prepoznata kao posebna kategorija civilnih žrtava rata u Bosni i Hercegovini. Ovo postignuće rezultat je neiscrpног rada Udruženja „Zaboravljeni djeca rata”. Neposredno nakon ovog događaja, i Parlament FBiH usvaja, u vidu nacrt, Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji BiH, kojim se uvode nove kategorije civilnih žrtava rata, preživjeli/e seksualnog nasilja te djeca koja su rođena kao posljedica ratnog silovanja. Trenutno ovaj nacrt ide na dalju javnu raspravu.

PRIČA 3.

Cijela priča počinje, kao i mnoge druge, u ratu koji se desio na prostorima Bosne i Hercegovine. 1992. godine moja majka je preživjela ratno silovanje i ja sam se rodila kao posljedica toga. Rođena sam 1993. u sigurnoj kući i svojih prvih petnaest godina sam provela u neznanju o svom biološkom porijeklu, o tome na koji način sam došla na svijet. Sa petnaest godina sam, potaknuta društvenom diskriminacijom i nekako i sistemskom diskriminacijom, bila primorana, motivirana da pronađem istinu o svom porijeklu.

Tu vežem i priču inicijative *Ime jednog roditelja* jer je to upravo nešto što je mene pokrenulo na promišljanje kada sam sa petnaest godina u srednjoj školi dobila pitanje o imenu oca koje nije pisalo u mom dnevniku. U tom trenutku sam dala odgovor, vrlo realan, da ja to ime ne znam. To što sam tada imala 15 godina, taman neki pubertetski period, bila je sasvim dovoljna motivacija da počnem da tražim svoju istinu, pogotovo nakon toga što su mi se i djeca u školi smijala. Svima je bilo nemoguće da jedno ljudsko biće ne zna ime svog oca.

Generalno, kada govorim o uticaju vršnjaka/inja kroz osnovnu školu, kroz srednju školu, nisam bila diskriminirana, mene djeca nisu diskriminirala kao dijete rođeno kao posljedica ratnog silovanja, jer ni oni, kao ni ja, nisu uopšte znali ko sam, ali sam bila diskriminirana jer nisam imala oca. U suštini, to je ponovo jedan društveni segment, cijeli društveni problem koji postoji u Bosni i Hercegovini.

Ja sam se kao dijete vodila idejom da je tata otišao, da je tata poginuo jer nekako je to bio najčešći odgovor u Bosni i Hercegovini, da je tata poginuo u ratu. Otkrivanje identiteta, da ste dijete rođeno iz čina ratnog silovanja nepojmljivo je i tu je negdje za mene nastala prekretnica. Još veća prekretnica se desila kada sam pokušala da na internetu, po novinama, bilo gdje, nađem više informacija o tome i nigdje nije bilo nikakvih informacija. Najveći uspjeh našeg udruženja „Zaboravljeni djeca rata“ ogleda se definitivno u punom istraživačkom duhu zahvaljujući kojem dolazimo do velike količine informacija o svima koji/e se nađu u situaciji u kojoj sam se ja tada našla. Tada je bilo potpuno nevidljivo, potpuno nepoznato, mislila

sam da sam podsjetnik mamin na takve stvari, na ono što joj se desilo. Između mene i mame bilo je puno različitih procesa dok se sve to nije prihvatio i dok se nije podijelio taj teret uz psihološku, stručnu podršku. Ipak, ovaj niz događaja mene je motivirao da krenem u aktivizam.

I prije otkrivanja mog identiteta, najveća motivacija ležala je u mojoj volji, želji i trudu da svima na svijetu pokažem da je jako glupo i jako neljudski tvrditi da su žene krive za to što su preživjele. Mislim, to sam i ponavljala u više navrata, da je to moj prvi i najvažniji cilj. Povezati ljudima nelogičnosti njihovih razmišljanja, odnosno povezati to ljudima koje patrijarhat napravi običnim ovcama koje slijepo prate neke stvari. Ja sada, kao dijete rođeno na taj način, jasno postavljam pitanje kako je moguće da četiri osobe odluče po nečijoj naredbi izvršiti ratno silovanje djevojke od 22 godine i da poslije toga cijelo društvo smatra da je kriva ona i dijete koje je rođeno kao posljedica toga, a da svi zaboravimo da je to neko naredio i da je to neko izvršio. I ja ne mislim da ovdje treba biti nježan ili pažljiv prema društvu, jer je to dokaz ljudske gluposti, i da ako ljudi na taj način percipiraju stvari, onda omogućavaju sebi i svojoj djeci svaki dan 50 % šansi da im se desi isto ili slično. Tu leži moj najveći izvor motivacije. Pokazati i dokazati, jer ja znam da moja majka jeste heroina, ali opet pokazati i dokazati svima da je to tako i da svi mi možemo stati ispred nje i naučiti puno toga od nje. Bez obzira šta joj se sve desilo do danas, nikada nije širila govor mržnje i nikada nije širila neku vrstu etnonacionalističkih poruka koje mogu dovesti do novih sukoba. Uvijek je naprosto tvrdila da ono što se njoj desilo ne može, ne smije niko ponovo da preživi.

Ja sam tada živjela u Zenici, pohađala medicinsku školu i u tom krugu najveću podršku koju smo mama i ja u tada doabile bila je podrška Srednje medicinske škole, u stvari naše pedagoginje i moje razrednice. Na primjer, svi/e profesori/ce u mojoj školi i moja razrednica i direktor, svi/e su znali/e da sam ja rođena kao posljedica ratnog silovanja, samo ja nisam znala. Kada sam se upisivala u Srednju medicinsku školu, mama je predala moje dokumente kako ja ne bih doživjela to pitanje odmah na udaru čim tu dođem. Mama je preventivno obavila razgovore sa osobljem škole. Posebno s mojom razrednicom kako bi je upozorila da ja to ne znam i da će trebati još neko vrijeme da saznam. U momentu kada sam to saznašla, imala sam veliki otpor prema školi. Imala sam veliki otpor prema svom razredu, prema cijelom tom diskriminatornom krugu, i uslijed određenih problema i poteškoća u koje sam upala (npr. pala sam biologiju, pala sam matematiku itd.), moja razredna je reagovala i pozvala majku, a ja sam do tog razgovora s majkom obavljala razgovore s pedagoginjom koja me vodila u Centar za socijalni rad gdje sam imala psihološku stručnu podršku. U sve to je bio uključen i đački dom u kojem sam živjela u tom periodu, tako da mogu reći da u mom i maminom slučaju odgojno obrazovne ustanove su pokazale pozitivnu stranu u smislu da se *instant* reagovalo, da se išlo linijom dobrobiti djeteta. Ovo gdje sam ja danas je baš ta dobrobit djeteta, pošto su se profesori/ce i direktor i razredna potrudili da dobijem svu moguću podršku kako

bih se vratila školovanju, kako bi nastavila svoj put. U tom procesu naknadno je uvijek bila uključena i Medica Zenica, njihovo osoblje, jer mi, mama i ja, naprosto smo vezane uz Medicu. Ja sam se tu rodila, u sigurnoj kući. Naknadno je mama koristila podršku i usluge „Viva žena“ iz Tuzle, a ja sam već po dolasku u Sarajevo samostalno tražila adekvatne oblike podrške. Takav adekvatan oblik podrške dobila sam od Fondacije CURE, po dolasku u Sarajevo 2012. godine. Neko me je morao naučiti kako sve ovo pretočiti u akciju, neko djelo, a i ja sam oduvijek imala potrebu više za nekom intelektualnom hranom, nego nekim psihološkim sesijama i tako da je taj krug podrške uvijek bio tu.

Ako govorimo o podršci pojedinca/ke, moja razrednica, ona je zaista odigrala ključnu ulogu. Ona je ta koja je omogućila moj zdravi povratak u razred. Ona je ta koja je omogućila vannastavne aktivnosti, da cijeli razred popije kafu sa mnom i s mamom jer je to očito bila trauma i za sviju njih u tom trenutku. Mama je došla jedan dan u sportsku salu i svi/e smo naprosto razgovarali/e o tome. Ona se potrudila da osjetim moć adekvatne inkruzije djeteta, s takvom specifičnom pričom, i mislim da je to naš razred u tom trenutku činilo posebnim i ojačanim jer je to bio momenat u kojem smo mogli/e da podijelimo neka dodatna lična iskustva. Bilo je poprilično teških ličnih iskustava u našem razredu koja dotad nisu bila poznata, tako da je profesorica zaista meni i dan danas, vodilja na koji način treba raditi. Ona je ta koja je pokrenula dijalog. Dijaloga nema puno u školama i to je svima jasno, ali ona je iskoristila dijalog kao svoj najjači adut, a to je za mene i za mamu bilo ključno.

Što se tiče prijatelja, ja sam uvijek imala prijatelja i drugara koji su se vrtjeli kroz školovanje, ali nikad nisam imala kontinuiranog prijatelja. Konstantnost u prijateljstvu počela sam graditi otkako sam došla u Sarajevo. Još od osnovne i kroz srednju školu, imam sam jednog prijatelja. On se zove Jasmin Mujezinović. To je i jedina osoba koja je i prije škole, prije svih saznašla moju priču, s njim sam prvo i podijelila svoje iskustvo. Nakon što sam saznašla i pronašla te mamine dokumente, on je bio taj s kojim sam sve to dijelila. Što se porodice tiče, ja u kontinuitetu uživam neku vrstu podrške od porodice, samo što za mog životnog vijeka još niko, nikad me nije direktno pitao za ovo. Danas svi dobiju informacije putem interneta i medija. Ali opet, i razumijem ih. Vjerujem da je to šok i da treba puno vremena da se te stvari prerade.

18.01.2017. u mom životu pojavila se doktorica Amra Delić. Ona je prva istraživačica ove teme na području Bosne i Hercegovine. Ona se pojavila s tom idejom, kontaktirala je i centre i žene preživjele, različite institucije i organizacije. Poznato mi je da je bilo jako teško, skoro nemoguće i nezamislivo naći institucionalnu ili društvenu nit koju treba pratiti. Tražila je društveno nevidljivo, zakonski nepostojeće. Snalazila se kako god je znala i umjela, dolazila je do djece i pokušala da sve to stavimo argumentovano na papir i da imamo dokaz da postojimo. I mi kao članovi/ice (nas trideset i troje učesnika/ca) odlučilo se na aktivno učešće

u tom istraživanju i ono što je mene tu najviše dotaklo i motivisalo, bio je taj naš prvi sastanak članstva, u aprilu 2017. godine u Sarajevu. Od nas trideset troje ljudi koji su participirali u istraživanju, nas petnaest se prvi put pojavilo *face to face* sa svojim identitetima. To je za mene bio jedan neprocjenjiv trenutak jer smo sjedili/e u sali, doktorica je moderirala, a bilo je tu i psihološke podrške. Svi/e mi bili/e smo u tom jednom te istom krugu i svako/a od nas ispričao/la je svoje, svima je rat zajednički, ali sve priče su individualne i različite. Međutim, kada vi pričate priču u krugu ljudi koji vas razumije, to je neprocjenjivo. Mislim da nikad neću zaboraviti kada sam ja ispričala svoju priču i govorila o nekoj svojoj boli, patnji i mislima o tome šta mi se dešava, kako je Alen rekao da me razumije i to je zaista bilo jedino *razumijem* na svijetu za koje sam znala da je 100 % tačno.

U suštini, ako napravimo paralelu s trenutkom kada sam sve saznala sa 15 godina, kada sam mislila da sam jedina na svijetu, sa ovim trenutkom kada sam se srela sa ostalim članovima/icama, mislim da je to znati da nisi sam/a na svijetu sa takvim identitetom, sa takvom pozadinom koja je grozna i koja je brutalna i zločinačka, zaista neprocjenjivo. Pomislim i dan danas kada je najgore i vratim se ponovo na taj trenutak da nisam sama u tome i da postoje ljudi s kojima se to može podijeliti, pa čak i ljudi koji unutar našeg udruženja pripadaju grupi *Peace Keepers Babies* ili djeci humanitarnih radnika. Možda tu nema nekog slučaja silovanja u nekim situacijama, ali je poenta da smo mi svi/e prošli brutalnu diskriminaciju, društvenu, mnogo fizičkog nasilja, psihičkog nasilja, puno vršnjačkog nasilja.

Nekako to vršnjačko, fizičko nasilje je nešto što smo svi/e u Udruženju preživjeli/e i zaista podijeliti takva iskustva sa nekim meni je ključno.

Od tog dana, aprila 2017., pa do polovine 2018. godine, mi smo se i dalje u tajnosti sastajali/e. Nismo izlazili/e u javnost. Imali/e smo niz radionica, kako u Sarajevu, tako i u Tuzli i sve je te radionice moderirala naša Amra, naša Belma i naša pokojna Džejna Bajramović. Amra nas je vodila kroz proces. Negdje od 2018. uključili/e smo i Jadranku Miličević koja nas je učila aktivizmu. Kako to sve iz srca iz duše prenijeti na vanjski svijet. Ono što je specifičnost tog perioda jeste da je nama trebalo skoro dvije godine da radimo na sebi, da radimo na razmjeni iskustava tokom grupnih sastanaka, privatnih telefonskih razgovora, putem društvenih mreža, da se psihički pripremimo da bismo uopće mogli/e dovoljno hrabrosti i snage da izademo, tako da, nakon dvije godine priprema, odluka je pala. Pala je odluka da ćemo izaći Alen Muhić i ja, zajedno, i da će izaći naše porodice. Moji roditelji, Alenovi roditelji i da ćemo tu polako, lagano početi uključivati ostalu djecu. Tako je i bilo. Izašli smo u julu 2018. godine i to je to. Jedan intervju od tri minute dobio je oko dva miliona pregleda i sve se tada zakotrljalo bez povratka.

Od tada je Udruženje teško kontrolisati, odnosno nije teško kontrolisati Udruženje, nego suočavanje s prošlošću koje smo mi donijeli/e svojom pojavom. Zaista jesmo.

Mislim da smo poprilično dobra šamarčina, zdrava šamarčina ljudima, jer treba uzeti u obzir da naše Udruženje ima članstvo koje pripada različitim etničkim grupama, različitim tradicijama, religijama, vjerama. A isto tako, s druge strane, naše majke su preživjele od različitih etničkih grupa, različitih vjera, tako da smo mi i rat i mir u jednom. Pokazujemo posljedice i jednog i drugog.

Udruženje raste nekim svojim normalnim tokom, strateški i organizacijski, ali otvorilo se puno tematskih polja. Ono što je najvažnije jeste da smo otvorili/e argumentovani dijalog na polju stigme i diskriminacije. To je ključno, na primjeru žena preživjelih pokazalo se da čak i ako postoji Zakon i to još od 2006., taj te zakon ne može spasiti od jezika sramote i to je nama ključni cilj – ova vrsta dijaloga, jer smatramo da ako nemamo jasan dijalog na polju diskriminacije, stigme i predrasuda, ne možemo imati ni jasan dijalog na polju mira.

Kao udruženje „Zaboravljeni djeca rata“, u ovom trenutku, osim zagovaračkih i logističkih kampanja u Bosni i Hercegovini koje imaju za cilj podizanje društvene svijesti o postojanju ove kategorije i pravnu prepoznatljivost ove kategorije, najveći fokus stavljamo na internacionalnoj, zagovaračkoj mreži djece rođene zbog rata. Ovu temu smo pokrenuli/e na globalnom nivou i kroz tu mrežu, prije svega, želimo da okupimo majke jer je to jedini način na koji možemo doći do djece. Majke preživjelje, žene preživjele iz različitih postkonfliktnih država, konfliktih, trenutno, ako mislimo na Ukrajinu.

Želimo prenijeti svoja iskustva iz Bosne i Hercegovine jer mislimo da su zdrava i mislimo da mogu puno pomoći. Želimo prenijeti svoje umjetničke izražaje na druge države jer smatramo i stava smo da umjetnost liječi i da zaista može zacijeliti jedan dio traume. Kroz tu mrežu takođe želimo zagovarati na globalnom nivou jer ovo nije pitanje samo u Bosni i Hercegovini, to je pitanje koje se vijekovima unazad stavlja pod tepih. S druge strane, kroz internacionalnu mrežu pokušaćemo voditi jednu važniju bitku, a to je *Peace Keepers babies* bitka, koja je takođe vrlo važna i za internacionalnu mrežu i za rad Udruženja. Ono što sada najviše radimo jeste edukacija. Edukujemo koga stignemo, od predstavnika/ca vlasti, donatora, institucija, međunarodnih, regionalnih, nacionalnih, entitetskih. Svjesni/e smo da smo otvorili/e temu o kojoj nikad nijedna osoba nije razmišljala, i svjesni/e smo da ljudi moraju čuti o našim iskustvima, koliko god nama to bilo teško pričati iznova i iznova, kako bi mogli dobiti perspektivu onoga što mi tvrdimo da nas boli. Puno toga zasnivamo na edukaciji i poslije edukacije ulazimo u proces zagovaranja i to će raditi i internacionalna mreža. Na primjer, isti je problem u Ugandi, ne isti, ali takođe i u Ugandi je potrebno dosta edukacije. Kulturološki se dosta razlikujemo, zakonski se dosta razlikujemo, ali forma društvene vidljivosti naprosto će svuda biti ista. Svako dijete, odakle god da je, evo Kosovo na primjer, mora jednom izaći, mora jedno podijeliti priču. Ovo su priče koje zahtijevaju društvenu empatiju, prije svega, bez društvene empatije one ne mogu da dobiju neku kvalitetu jer se treba

čuvati sveopštег dojma o ovoj djeci kao djeci neprijatelja, pogotovo u ovakvim politikama u Bosni i Hercegovini. Sad je pitanje čija smo mi djeca, ko je ovdje neprijatelj? Mi odgovor znamo, zna li društvo?

BiH kao utočište

Uzeli su mi dijete, uzeli su mi pravo na život u društvu, porodica me napustila, živjela sam na ulici, bila sam prisiljena napustiti svoju zemlju jer su me nekoliko puta pokušali ubiti...

Ranjeet Kaur

Ja sam žena koja je preživjela svašta na putu dovde, a samo jedno od toga je porodično nasilje.

Haleh Valizadeh

Prema Planu odgovora na krizu u Bosni i Hercegovini 2021., koji je objavila Međunarodna organizacija za migracije(IOM), od 2019. godine u Bosni i Hercegovini (BiH) registrovano je 44.249 dolazaka migranata/ica. Ovi brojevi izgledaju skromno u usporedbi sa svjetskim migracionim kretanjima, a koji su, u 2020. godini, kako izvještava IOM, iznosili 281 milion i obuhvatili su oko 3,6 % svjetske populacije.²³ U Bosni i Hercegovini, osobe u pokretu su pretežno koncentrisane u neposrednoj blizini granice sa Hrvatskom, koja je članica Evropske Unije, u Unsko-sanskom kantonu ili u Kantonu Sarajevo sa manjim brojem migranata/ica raspoređenih u Tuzlanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu.

Ovi migracijski tokovi predstavljaju ozbiljan sigurnosni izazov za BiH, ali što je još važnije, predstavljaju i prijetnju ljudskoj sigurnosti jer su od cijele populacije osoba u pokretu, žene i djeca, najčešće mete fizičkog i psihičkog nasilja, prisilne prostitucije, trgovine ljudima, i čine najveći procenat onih koji su nestali/e u toku svog kretanja.²⁴ Koordinacioni odbor za praćenje provođenja Akcionog plana UNSCR-a 1325 prepoznao je migrantsku krizu kao novi sigurnosni izazov, posebno za žene i djecu, ističući da ovom pitanju treba posvetiti posebnu pažnju u kreiranju politike i mjera za implementaciju Rezolucije 1325. Potrebna je sistemska zaštita djece i žena, posebno u njihovom pristupu obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti.²⁵

Posebno raduje činjenica da je BiH ipak uspjela nekim pojedinkama da osigura bezbjedniji i prosperitetniji život, čemu svjedoče i naredne dvije lične priče.

23 <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/#:~:text=The%20current%20global%20estimate%20is,over%20the%20past%20five%20decades>.

24 <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2021/7/UNW%20Country%20Gender%20Equality%20Profile%20BiH.pdf>

25 Ibid.

PRIČA 4.

Za sebe s ponosom volim reći da sam Sarajka ili Bosanka jer su to grad i država koji me prihvataju onaku kakva jesam, ljudi oko mene nikada me ne osuđuju i ne diskriminiraju zbog moje prošlosti. Osim toga, ponosna sam što nosim i ime koje su mi dali roditelji, a to je Ranjeet Kaur. Vjerujemo da naše ime i značenje našeg imena igraju ulogu u cijelom našem životu i vjerujte mi da je to stvarno istina. Kad sam bila dijete uvijek sam govorila svojim roditeljima zašto ste mi dali ovo staromodno ime, ne sviđa mi se... Ali u najtežem razdoblju mog života moje ime me je mnogo naučilo i dalo mi snagu da se izborim za svoj život i da u tom životu dobijem svoj mir i pravdu. Značenje mog imena je *nepobjediva ratnica*. Kad god sam u životu pomislila da odustanem, moje ime me održavalo i davalo mi snagu da se borim. Hvala mojim roditeljima što su mi dali prekrasan poklon.

Ne znam odakle da počнем, moje djetinjstvo nije bilo lijepo. Udaljala sam se sa 19 godina, sa 20 dobila dijete, sa 21 počela sam živjeti odvojeno jer sam bila žrtva obiteljskog nasilja, sa 26 godina me jedan policajac silovao i postala sam žrtva silovanja. Nažalost, rođena sam u zemlji u kojoj 80 % stanovništva štuje boginju i svakih 15 minuta policija registrira slučaj silovanja. Ne želim reći da je moja zemlja loša, ali situacije i uvjeti za žene su jako loši i nesigurni.

Željela sam nešto napraviti u životu, postati neko i ostvariti svoje snove. Ponovo sam počela studirati, oduvijek sam željela biti pravnica, pa sam izabrala pravo. Upisala sam se na jedan pravni fakultet i ostavila sina s majkom. Jedan policajac koji je živio u istom gradu u kojem sam počela studirati bio je blizak poznanik moje majke i ona nas je upoznala. Rekao mi je da je i njegov sin studirao pravo i da mu se javim ako mi je potrebna pomoć. Razmijenili smo brojeve, to je bio najcrnji dan u mom životu. Počeo mi je slati poruke, zvati me, sve s lošim namjerama, počela sam se osjećati nesigurno zbog njega. Tjerao me na seksualni odnos s njim. Kad sam odbila, počeo mi je prijetiti, slati mi moje lokacije tj. mjesta gdje se nalazim, s kim sam, govorio je da će doći neki njegovi momci i tamo me upucati. Bila sam 24 sata u strahu od smrti i depresije; razgovarala sam s majkom, rekla mi je da ostavim sve i vratim se kući, i ja sam to i učinila. Potom ga je moja majka nazvala i rekla mu da ja njoj značim sve, i ako me još jednom pozove, da će ga tužiti. Rekao je: „Ne, ne, tvoja kći krivi mene, nikad nisam to učinio, zašto bih to učinio, ona mi je poput kćeri.“ Nekoliko dana sve je bilo mirno, bez telefonskih poziva, bez prijetnji, ičega. Živjela sam s majkom; moj sin je išao u školu. Iznenada sam jednog dana dobila poziv na novi broj i rečeno mi je da se moj sin tog dana neće vratiti kući. „Nisi me poslušala, sad ćeš vidjeti šta ču uraditi s tvojim djetetom.“ Rekao je stvarno strašne stvari o mom djetetu. Ne mogu ni ponoviti njegove riječi. Rekao je da ako želim da moje dijete prezivi, da ostavim telefon kod kuće i sjednem u auto koji me čeka ispred vrata. Osjećala sam se toliko bespomoćno i bojala da ču izgubiti svoje

prekrasno malo dijete i učinila sam što mi je rekao. Ispred su bila dva automobila, u oba po sedam do osam muškaraca. Sjela sam u jedan od tih auta. Odveli su me oko 250 km daleko od mog grada u jednu državnu zgradu. Momci iz auta su rekli da uđem ravno u neku sobu i ne pravim se pametna, jer znam što mi se može dogoditi. Ja sam to i učinila, oni su pokucali na vrata, a taj policajac je otvorio. Tresla sam se od straha i nisam imala pojma što će biti sa mnom, dvojica su ušla sa mnom u sobu, a treći je bio taj policajac. Kad smo ušli u sobu, policajac je rekao: „Zašto nisi slušala? Pogledaj moju moć, što sve mogu!“ Preklinjala sam ga da me pusti, govorila da me moje dijete čeka. Bila sam uplakana i preplavljeni strahom kao jadna životinja koju love. Počeli su me jako tući, ozlijedili su mi noge i rekli su ako pokušam pobjeći, da će me tu strijeljati, a tamo će mi pucati u dijete, činilo mi se da je moj život ovdje završio.

Vrištalala sam iznutra, ali usta su mi bila nijema. Dirao me gdje god je htio, silovao me cijelu noć tamo, skrnjavio moje tijelo, nije mi dao da nosim odjeću. Samo sam disala, a kao da je sve umrlo u meni, bila sam kao mrtvo tijelo sa dahom.

Sljedeće jutro su se vratili oni momci, više se i ne sjećam ko mi je obukao odjeću, a ono čudovište je reklo da ako otvorim usta, vidjeću što mi on može učiniti. Stavili su me u auto i ostave blizu moje kuće. Osjećala sam da sam mrtva, bila sam potpuno nesvjesna. Pronašla me majka, odvela u bolnicu i mjesecima mi je trebalo da se oporavim. Odlučila sam se boriti za pravdu.

Policija me nije htjela saslušati jer je on bio viši policijski službenik, pokušala sam se boriti, nisam odustajala, ne samo zbog sebe, nego zbog svake žene koja je silovana. Željela sam da spasim druge žene, da kažem tim čudovištima da nismo igračke, da niko ne može doći i silovati nas. Ta borba nije bila tako laka i u jednom trenutku sam shvatila zašto žene sve toleriraju i šute, jer ako se odluče boriti za pravdu, onda se moraju suočiti s društvom i mnogim pitanjima i krivnjama. Jednom sam bila silovana, ali društvo, sud, mediji, uvjerenja, silovali su me svaki dan svojim riječima. Neko je rekao da sam ga vjerovatno isprovocirala, neko se pitao zašto želim studirati nakon što sam dobila dijete, neko je rekao da nisam više čista jer sam silovana, da nemam pravo živjeti u društvu, pitali su gdje me je dirao, kako me je dirao, kako me je silovao, tražili su da govorim o detaljima... Muž me više nije želio, rekao je da sad svi znaju da sam silovana, tražio je da mu dam naše dijete jer mene niko neće prihvati i govorio je da ču uništiti budućnost djeteta. Porodica me napustila jer su smatrali da se nisam trebala boriti, da sam trebala šutjeti, da im kvarim ugled u društvu, pitali su me zašto im to radim, kako mogu biti nečista, zašto nisam mogla šutjeti itd. Hiljade pitanja naučilo me zašto žene odlučuju šutjeti. U svojoj borbi za pravdu i mir izgubila sam sve.

Uzeli su mi dijete, uzeli su mi pravo na život u društvu, porodica me napustila, živjela sam na ulici, bila sam prisiljena napustiti svoju zemlju jer su me nekoliko

puta pokušali ubiti, ali sud ih je oslobođio. Sve sam izgubila u ovom ratu, samo je moje ime bilo uz mene da me drži i da mi daje snagu da ne odustanem. Na cijelom ovom putu naučila sam jednu stvar, a to je strpljenje. Kada imate strpljenja, možete promijeniti sve u svom životu kako želite. Koje lekcije naučite iz strpljenja te će vas lekcije učiniti uspješnim/om životu. Kakav život sada živim, to je dar proizašao iz mog strpljenja.

Trenutak kad sam odlučila progovoriti o sebi i zbog drugih žena bio je kada sam se odlučila boriti za pravdu. Moja porodica vršila je pritisak na mene da ne govorim, rekli su mi da će me društvo diskriminirati. Njihov strah bio je opravdan jer sam se suočila sa svim tim diskriminacijama. Ali nije bilo rješenje šutjeti, neka od nas mora izaći boriti se, progovoriti, tražiti pravdu da zaštititi druge. Zašto onda to ne mogu biti ja, zašto moram čekati da se to dogodi nekoj drugoj, a onda će ona progovoriti, zašto? I odlučila sam da neću šutjeti, nemam više šta izgubiti u životu, govoriću, vrištaću i tražiti slobodu svake žene da živi svoj život, da ne bude osuđivana, da joj se ne stavlja etiketa zbog glupih običaja i društvenih pravila. Ne može društvo odlučivati o nečijem životu.

Preživjela sam gotovo tri godine svog života kao migrantica u kampovima, sigurnim kućama i na drugim mjestima. Znam bol migrantice, znam njihove potrebe, znam kroz što prolaze nakon što su se suočile sa svime. Odlučila sam učiniti nešto za druge jer sam takođe naučila kolika je vrijednost pomoći na ovom putu, to me natjerala da budem u stanju postati svjetlo tuđeg života.

Mislim da niko ne može preživjeti bez pomoći drugih. Uvijek jesmo i trebamo biti tu jedni za druge. Kao što imamo loše ljude, imamo i dobre ljude. Ne osuđujem nikoga, ali ovako smo podijelili društvo – na dobre i loše.

U svakom teškom koraku mog života svemir pošalje nekoga da bude uz mene, da mi pomogne, da me razumije. U mojoj zemlji bilo je vrlo teško pronaći podršku, ali ipak su me neki/e moji/e prijatelji/ce puno podržali/e. Kada sam napustila svoju zemlju, proputovala sam kroz nekoliko zemalja da spasim svoj život, ali preko podataka iz mog pasoša nalazili su me posvuda, trčala sam tamo – ovamo da spasim svoj život i zadnji put kada sam bila u Srbiji, tamo su me pronašli i napali mi. Pobjegla sam im i ilegalno ušla u jednu državu jer gdje god sam išla s pasošom, našli su me. Ta država je bila Bosna i Hercegovina. Nikada u životu nisam čula za ovu zemlju i subrina me doveo ovdje. Bila sam umorna od igre mačke i miša, bila sam umorna od svega što prolazim, samo sam tražila mir. Našla sam ga ovdje u Bosni i Hercegovini.

Dobila sam i još uvijek dobijam podršku od nekih organizacija, i stvarno bih se željela zahvaliti svim tim organizacijama i podijeliti njihovo ime sa svima vama, to su *Danish Refugee Council*, UNHCR, BHWI Fondacija, Fondacija CURE, Vaša

prava. Svi su oni odigrali veliku ulogu u životu ove Sarajke. Pored njih, bilo je ljudi koji su mi pomogli i pojedinačno. Ja volim Bosnu i Hercegovinu ne samo zato što sam ovdje dobila pomoći i započela svoj novi život već zato što me bosanski ljudi mnogo vole, pojedinačno su mi pomogli, brinuli o meni i prihvatali me onakvu kakvu jesam. Više sam nego zahvalna svojoj domovini Bosni i Hercegovini. Kažemo da je majka koja te hrani tvoja prava majka, a ne ona koja te je rodila. U mom životu majka koja me je izlijecila i othranila je Bosna i Hercegovina.

U ove posljedne četiri godine doživjela sam puno boli, borbe, emocionalne boli, mentalnih prijetnji itd., ali nakon što sam se našla u Bosni i Hercegovini, život se polako počeo mijenjati, dobila sam neke prilike da otvoreno govorim, dobila sam sigurno okruženje, i osjećala se podržano i zaštićeno. Svakavih ljudi ima svugdje, doživjela sam ponekad diskriminaciju i neprimjerene reakcije, ali mislim da nas ne mogu svi ljudi razumjeti i to je ok. Budi uz one koji te stvarno razumiju i podržavaju, ja to radim.

Karijeru sam započela kao volonterk u Fondaciji Cure, a volontirala sam i u BHWI. Da budem vrlo iskrena, obje organizacije su me jako cijenile i naučila sam mnogo stvari od njih. Uče me kako žene mogu igrati ulogu u životu drugih žena, potaknuti ih, podržati ih. Više sam im nego zahvalna što su mi pružili sjajne prilike za učenje i rast u životu.

Kao što znamo, žene pate u svakom kutku svijeta zbog mnogo različitih problema u svom ličnom i profesionalnom životu, uvijek se moraju više truditi kako bi dokazale da su jednake muškarcima i suočavaju se sa običajima, pravilima društva i raznim pitanjima. U moderno doba, žene se još uvijek moraju suočavati i sa mnogim problemima u svom svakodnevnom životu i snažno se boriti da ostvare svoju karijeru. Korijen problema je u tome što se na žene gleda samo kao na sredstvo koje održava porodicu sretnom i zdravom.

Žene trebaju sigurnost, pravo na studiranje, slobodu, poštovanje bez obzira na to šta rade ili iz koje su porodice ili kakvog su porijekla. Željela bih poručiti svakoj slobodnoj ili usamljenoj ženi diljem svijeta da ne odustaje, da je strpljenje najvažniji ključ promjene, da treba biti strpljiva i raditi i boriti se za prava žena. Nemojte misliti da radite ili da se borite samo za sebe, vaša borba će promijeniti budućnost drugih žena. Ostanite jake i strpljivo gradite mir.

PRIČA 5.

Nakon svih poteškoća i problema i razočarenja, tu sam da vam kažem da se sve može kad se hoće i želi! Ne govorim floskule; to je vrlo težak put, ali isplati se.

Ponekad nemamo podršku, ali tako neće ostati zauvijek, sami/e stvarate svoju priliku za svoju budućnost! Živimo samo jednom i niko nema pravo nanijeti nam ni najmanje zla, ni fizički ni psihički.

Ja sam samohrana majka iz Irana, i strankinja, migrantica u Bosni i Hercegovini. Ja sam žena koja je na putu dovde preživjela svašta, a samo jedno od toga je porodično nasilje. Ja sam žena koja je preživjela trudnoću koja je protivna zakonima moje zemlje, a moja kći nije prihvaćena. Kao samohrana majka, ne mogu se vratiti u svoju zemlju.

Ja sam žena koja je iskusila život na uglu ulice, koliko si od srca sretna kad ti neko da komad hljeba. Ja sam žena koja nije znala jezik, to nije bila moja zemlja, i sve ovo mi se dogodilo...

Napustila sam svoju zemlju kao mlada žena u potrazi za boljom budućnošću, poslom i prosperitetom. Sanjala sam o Švedskoj i Njemačkoj. Mislila sam da će to biti brzo i jednostavno putovanje. Bilo je suprotno.

Imala sam momka u svojoj zemlji u to vrijeme, a budući da je moj otac jako religiozan, u Iranu je najčešća stvar za rješavanje takve situacije ubistvo iz časti!! Nisam imala novca za bijeg iz zemlje, pa mi je momak kupio kartu za Tursku. Nakon toga ga nisam vidjela.

Moje noćne more počele su tokom putovanja. Upoznala sam krijumčara koji mi je obećavao sve na svijetu i koji se pretvarao da me štiti od drugih nasilnih muškaraca, a bilo ih je mnogo. Mislila sam da se osjećam sigurno uz njega i mislila sam da sam zaljubljena.

Moje putovanje s njim bilo je pakao. Tukao me i kad sam ostala trudna. Uvijek sam mislila da će imati dijete s urođenom manom zbog batina koje sam dobijala tokom trudnoće, a to je uključivalo i bolničko liječenje. Kažem dijete, jer nisam znala spol do osmog mjeseca trudnoće – nije mi bilo moguće otići doktoru!

Bili smo u to vrijeme u Bosni i Hercegovini i ovdje je rođena moja slatka kćerkica. Vodio je svoj posao krijumčarenja i morala sam ga pratiti uokolo. Držao je mene i bebu zaključane u različitim kućama, čak mi je dva puta ukrao bebu kako bi je koristio da pomogne porodicama da lakše pređu granicu. Bila sam izvan sebe,

tražila sam pomoć svih institucija i konačno sam nakon dva mjeseca bila ponovo sa svojom bebom!

Ali Bog nas voli, samo vjeruj u njega i pokušaj. On dovodi ljudе u naše živote da nam pomognu. Zahvaljujući nekim pojedinim dobrim ljudima, ljudima koji su mi vjerovali kada sam ispričala svoju priču, uspjela sam se nakratko sakriti i zauvijek pobjeći od svog mučitelja. Takođe sam ga uspjela prijaviti policiji i on je procesuiran, osuđen za nasilje i deportiran u Irak. Neko sam se vrijeme osjećala sigurno, iako je on uvijek nalazio načina da dođe do mene i da mi prijeti. Skrivala sam se sa svojom kćerkom više od dvije godine...

Nakon svih problema, Bog mi je dao prelijepu djevojčicu, i moja kći i ja smo uspjele pronaći način da pobegnemo od psihičkog bolesnika, alkoholičara, narkomana.

Ni nakon četiri godine nisam u dobroim odnosima sa svojim ocem, kako mi nedostaje... Mama mi šalje njegove fotografije, a on ne zna da sam ostala trudna bez udaje, kada bi znao definitivno ne bi dopustio mojoj porodici (mama i sestra) da me kontaktira. Ali u ovom trenutku sam umorna i dosta mi je bježanja od muškaraca!

Najvažnije što želim reći je da je jako teško bez pomoći i podrške. Pokušala sam mnogo puta, ali bez podrške je beskorisno. Mora postojati organizacija i institucija, ili čak pojedinac/ka, koji/a mogu pomoći da ponovo nađemo sebe.

Bila sam jako frustrirana i umorna fizički i psihički za to vrijeme, izgubila sam samopouzdanje. U tom trenutku trebate nekoga da vas gura naprijed!

Želim da se zahvalim svima koji su nam pomogli da se spasimo, svim mojim anđelima spaša, uključujući i CURE, one mi pomažu više od godinu dana otkada sam u BiH.

Na kraju, moj prijedlog je da ne odustajete, da pokušavate, ja još uvijek pokušavam! Organizacije i ustanove i pojedinci/ke mogu donekle pomoći, a nakon toga sve zavisi od vaše volje i truda.

Živa sam!

Prihvaćena??

... ‘Aldijana ja znam da si ti Ciga, ali neka te to ne brine, ja će i dalje biti tvoj prijatelj’. U tom trenutku, osjetila sam kao da mi je neko izmakao tlo pod nogama.

Aldijana Musli

Prema nekim izvorima,²⁶ teško je ustanoviti tačan broj Roma/kinja koji/e žive u Bosni i Hercegovini, iako postoje određeni podaci iz popisa stanovništva iz 1991. i 2013. godine. Većina Roma/kinja živi/e u privremenim naseljima, nemaju stalne boravišne adrese ni potvrde o prebivalištu, zbog čega nisu bili/e u potpunosti obuhvaćeni/e popisima stanovništva. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u BiH je živjelo 8.864 Roma/kinja, a prema popisu iz 2013. godine 12.583. Specijalni izvještaj o položaju Roma/kinja u BiH, koji je izradila Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH iz 2013. godine,²⁷ pokazao je da na teritoriji BiH živi oko 50.000 Roma/kinja, što ujedno znači da Romi/kinje predstavljaju najbrojniju nacionalnu manjinu u ovoj zemlji. Prema drugim dostupnim informacijama, spominje se broj Roma/kinja u Bosni i Hercegovini od oko 65.000 do 70.000.²⁸

Bosna i Hercegovina je potpisnica različitih međunarodnih standarda za zaštitu ljudskih prava, čime je preuzela niz obaveza u osiguranju da sve osobe na njenoj teritoriji, pod jednakim uslovima i bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, uživaju minimum standarda ljudskih prava. U slučaju prava Roma/kinja, međunarodni standardi ljudskih prava zahtijevaju da Bosna i Hercegovina osigura Romima/kinjama jednako uživanje ljudskih prava, bez diskriminacije, kao i svim drugim osobama na svojoj teritoriji. Prema međunarodnim standardima svakome su dostupna sva prava i slobode bez obzira na rasnu pripadnost, boju kože, spol, jezik, religiju, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovinsko stanje, rođenje ili neki drugi status, te se države članice obavezuju na poštovanje i garanciju priznatih prava svim pojedincima/kama koji/e se nalaze na njenoj teritoriji ili potpadaju pod njenu vlast.²⁹

Kako stoji u Specijalnom izvještaju o položaju Roma/kinja u Bosni i Hercegovini, Komitet za eliminaciju rasne diskriminacije (CERD) donio je „niz preporuka koje su relevantne za položaj Roma/kinja u BiH i koje se odnose na generalnu poziciju Roma/kinja i eliminaciju svih oblika diskriminacije, osiguranje vladavine prava, što prije svega zahtijeva primjenu zakona, osiguranje prava na identifikacijske

dokumente, prava na obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, te prava na stanovanje”.³⁰

PRIČA 6.

Ja sam Aldijana, majka, supruga, aktivistkinja i dijete iz mješovitog braka, oca Roma i majke Bošnjakinje, dijete roditelja sa invaliditetom. Odrasla sam u porodici koja se suočila sa mnogim nedaćama, a koje su od mene napravile osobu kakva sam danas.

Rođena sam 1987. godine u Sarajevu uprkos pojedinim članovima porodice koji su mojim roditeljima govorili da se oni kao invalidi neće moći brinuti o djetetu. Međutim, svi su bili u krivu jer sam imala jako lijepo djetinjstvo u porodici punoj ljubavi i razumijevanja. Bila sam sretno dijete. U proljeće 1995. godine, pred sami kraj rata, moji roditelji su odlučili da okušamo sreću u Njemačkoj. Tamo sam krenula u drugi razred osnovne škole i iako nisam znala jezik, svi/e u školi su se potrudili/e da budem prihvaćena. Nakon tri godine vraćamo se u Bosnu i Hercegovinu, u naše Visoko, i naravno nastavljam sa školom, jer je mojim roditeljima bilo veoma bitno da nastavim sa obrazovanjem gdje god se nalazili. Tada, već u petom razredu, osjećam po prvi put drugačiji tretman u školi ne samo prema meni nego i prema drugoj djeci koja su sa sela ili su slabijeg imovinskog stanja. Nastavnice su otvoreno neke učenike i učenice pitale za mame, tate, tetke, ta djeca su imala priliku da idu na dopunska nastavu, a stekla sam dojam da i kada ne nauče tako dobro, uvijek su dobijali/e petice. Ja, s druge strane, ma koliko se dobro spremila ili naučila, nisam mogla dobiti više od tri ili četiri. Nije mi bilo lako prihvati ovakav tretman. Tri godine kasnije, zbog tako teške finansijske situacije, ali i lošeg zdravstvenog stanja mojih roditelja, opet kao porodica odlučujemo napustiti Bosnu i Hercegovinu i otići u Njemačku uz nadu da će nam tamo biti bolje. Ovaj put smo zatražili azil u Njemačkoj. Ja sam tada poprilično dobro govorila njemački jezik tako da su me uposlenici/e prihvatanog centra često angažovali/e da prevodim. Nakon kratkog perioda, dobili smo premještaj iz prihvatanog centra u drugi grad gdje sam nastavila sa školovanjem. Tada sam već pahađala 8. razred i već sam po četvrti put doživjela da sam nova učenica u razredu.

Ubrzo sam sklopila prijateljstvo sa dvije djevojčice koje su takođe bile nove u razredu i bilo nam je lakše nositi se s time da ne pripadamo u grupice djece koja su se poznavala još od prvog razreda. Bio je to interesantan period, period prvih simpatija, ali bez stvarnog kontakta sa drugom djecom jer sam ja za mnoge bila *Ausländer* (stranac) i nisu sva djeca bila voljna družiti se s nekim ko je stigao iz neke zemlje za koji nisu ni čuli.

26 <https://yihr.ba/diskriminacija-roma-u-bosni-i-hercegovini-istratzivacka-prica/>

27 <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/110497.pdf>

28 <https://yihr.ba/diskriminacija-roma-u-bosni-i-hercegovini-istratzivacka-prica/>

29 <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/110497.pdf>

30 <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/110497.pdf>, str. 8

Bila sam vrlo dobra učenica, a nastavnici/e su me često hvalili/e kako sam dobro savladala i jezik i drugo gradivo. To je trajalo do 2004. godine kada smo dobili odbijenicu za azil i bili smo primorani ponovo se vratiti u Visoko. I ponovo, sa svojih 16 godina, bila sam primorana promjeniti školsku sredinu. Svoje obrazovanje nastavila sam u MSS „Hazim Šabanović“, smjer za ekonomsku tehničarku. Tada se po prvi susrećem sa nevladnim organizacijama. Prvo sam imala priliku biti pozvana na nekoliko sastanaka u romsko udruženje, a kasnije sam pomagala oko pisanja izvještaja, do trenutka kada sam dobila prvi poziv za učešće na jednom seminaru u Vogošći. Bila sam presretna jer sam prvi put imala priliku da upoznam druge mlade osobe koje su bili aktivne u radu udruženja. Sjećam se da sam jednom prilikom pitala razrednu profesoricu da li mogu jedan čas ranije izaći sa nastave da bih stigla na jedan sastanak, a ona me sa čuđenjem upitala: „Otkud ti u romskom udruženju?“

Nakon završene srednje škole nisam imala mogućnost odmah se upisati na fakultet iako sam imala želju studirati ekonomiju. Međutim, dobila sam priliku da radim u fabričkoj proizvodnji keksa u Visokom. Radila sam u tri smjene šest dana sedmično za platu od 310 KM. Tada sam bila presretna jer sam mogla doprinijeti kućnom budžetu. Bila sam zaista zadovoljna poslom sve do jedne večeri kada mi je vođa smjene koji je bio turskog porijekla prišao i rekao: „Aldijana, ja znam da si ti Ciga, ali neka te to ne brine, ja će i dalje biti tvoj prijatelj.“ U tom trenutku osjetila sam kao da mi je neko izmakao tlo pod nogama. Osjetila sam nemoć, stid i ljutnju. Šta meni ima neko govoriti ko sam i šta sam i da trebam biti sretna što će mi biti „prijatelj“ iako to prijateljstvo nisam ni tražila. Ubrzo nakon tog događaja počela sam primjećivati kako i ostali radnici/e komentarišu meni iza leđa „...pa njen otac je Rom“ jer u Visokom se zna ko je ko. Cijela ta situacija postala je previše teška za mene i odlučila sam napustiti firmu. Nisam imala potrebu nikome da se pravdam, a sa druge strane ni da slušam neke osude. U tom trenutku osjećala sam se nemoćno i žalosno jer volim svog oca i samo zato što neko ima određenu percepciju o Romima, misle da imaju pravo da svrstavaju ljude u pretince. Nakon toga sam radila u još dvije firme ali i dalje je u meni „kuhalo“. Željela sam da pokažem da ima Roma/kinja koji/e su završili/e školu i pošteno rade svoj posao. 2010. godine odlučila sam se pridružiti udruženju Omladinska romska inicijativa „Budi mi prijatelj“ iz Visokog. Ubrzo nakon toga formirala se Ženska romska mreža „Uspjeh“ i kroz udruženje sam postala članica te mreže. Bila sam zaista sretna jer sam tu dobila priliku za brojne edukacije, da radim na mnogo projekata i istraživanja. Ipak, tu sam doživjela da ni u romskoj zajednici nisam baš prihvaćena u potpunosti jer na prvi pogled ne izgledam kao Romkinja, mada nigdje ne postoji tačan opis kako neko treba izgledati da bi pripadao određenoj skupini, naciji ili mi je to možda promaklo. Uglavnom radeći na jednom istraživanju dok sam popunjavala jedan upitnik sa starijom Romkinjom ona mi se pohvalila kako ima dvoje unučadi. Na moj odgovor da nemam djece i da nisam udata iako imam 24 godine, ona me je toliko začuđeno pogledala da sam i ja pomislila da možda nešto nije u redu sa mnom.

Takođe sam nekoliko puta čula od Roma/kinja iz mahale: „...ma Aldijana nije naša, ona živi u zgradbi, ne druži se sa nama, ona je bijela.“ Čak su kružile priče po mahali kako brat i ja nismo djeca mog oca nego da nas je majka dovela iz nekog prijašnjeg braka iako joj je ovo prvi i jedini brak. Bez obzira na sve, moja želja da doprinesem promjenama, da pomognem nekim mališanima da možda urade zadaću, da ih odvedem na izlet, da pomognem starijim osobama donoseći im donacije na vrata i da vidim zahvalnost u njihovim očima, to mi je davalo motivaciju da se i dalje bavim radom u udruženju. Posebno mi je bilo dragoo da sam bila dio kampanje povodom popisa stanovništva 2013. godine gdje smo pozivali/e Rome i Romkinje da se izjasne kao takvi/e na popisu.³¹

Kroz aktivizam sam sarađivala sa brojnim organizacijama i zaista sam imala mnogo prilika da radim na ličnom usavršavanju i koristila sam svaku mogućnost koja mi se pružila. Sa druge strane, iznenadivali su me pokušaji muških romskih kolega da me udaju za svoje rođake. Izgledalo mi je da je činjenica da nisam udata sa 25 godina, bez obzira na moje obrazovanje i sve što sam do tada ostvarila, zapravo njima davala povod da se brinu o mojoj budućnosti i da treba da mi nađu nekog da me oženi. To me je još više potaknulo da radim u sferi ženskog aktivizma i promociji ravnopravnosti spolova i promociji prava Romkinja.

Kroz brojne seminare i aktivnosti 2013. godine sam saznala za jedan program stažiranja za romske aktivistkinje i aktiviste. Prijavila sam se i bila sam odabrana kao jedna od sedam mladih Roma i Romkinja za šestomjesečno stažiranje u Misiji OSCE-a u Bosni i Hercegovini i šest mjeseci u nekoj drugoj instituciji, što je u mom slučaju bila kancelarija Evropske komisije u Sarajevu. U toku programa vidjela sam kako ljudi rade u međunarodnoj organizaciji i spoznala kako se može pomoći drugima, ali ujedno i imati stabilan život sa dobrim primanjima. Tada sam počela istraživati mogućnosti da se i sama zaposlim u jednoj takvoj organizaciji. Međutim, u svim oglasima vidjela sam da traže fakultetsko obrazovanje. Zahvaljujući svojoj uštedevini, imala sam dovoljno novaca da se upišem kao vanredna studentica na Fakultet političkih nauka u Sarajevu, smjer Socijalnog rada. Kada sam se upisala, prijavila sam se na javni poziv Udruženja „Obrazovanja gradi BiH“ za stipendiranje romskih studenata. Stipendije koju sam dobijala ostavljala sam za upis za narednu godinu. U završnici sam 2017. godine diplomirala socijalni rad i upisala master studij. Na promociji studenata/kinja sjetila sam se riječi svoje majke koja mi je jednom prilikom rekla da dignem glavu gore i da će biti prva u porodici koja je završila fakultet pa makar i sa 30 godina. Tako je i bilo.

Kroz sve ove godine, iskustvo me oblikovalo u osobu kakva sam danas, razbistriло mi je vidike i ličnu percepciju. Mi možemo biti sve što želimo i ne treba dozvoliti nikome da nas strpa u neki pretinac zbog pripadnosti određenoj nacionalnoj, etničkoj ili spolnoj skupini. Ja sam ponosna Romkinja, kćerka Muniba i Emire!

³¹ https://www.youtube.com/watch?v=JU_0dxJwJDQ

U međuvremenu sam se udala, imam dvoje djece, upisala sam master studije i radim kao programska asistentkinja u Odjelu za ljudska prava Misije OSCE-a u BiH.

Moja poruka svim mladim osobama, a naročito djevojkama, jeste da vjeruju u sebe, da smo mi žene sposobne za puno više nego što možemo zamisliti. Nekad nas životni put vodi slijepim ulicama, krivinama, usponima i padovima, ali je bitno ne skidati pogled sa krajnjeg cilja. Na svom putu imala sam najjaču podršku moje porodice koja me je bodrila i vjerovala u mene i kada ja nisam.

Izlaz sa margina

Već u studentskim danima sam znala da zaslužujemo bolji svijet. Da možda ne možemo promijeniti izazov da smo rođeni sa tijelom koje ne sarađuje uvijek, ali da možemo i moramo graditi svijet po mjeri svih nas.

Tanja Mandić Đokić

Svjetska zdravstvena organizacija procijenila je 2018. godine da oko 15 % svjetske populacije živi s nekim oblikom umjerenog ili teškog invaliditeta. Prema podacima Agencije za statistiku BiH koji su registrovani tokom popisa stanovništva iz 2013. godine, u našoj je zemlji bilo približno 300.000 osoba s poteškoćama, od čega je više od 110.000 imalo više vrsta poteškoća. Poteškoće se u ovom slučaju, između ostalog, odnose na probleme s vidom, sluhom, kretanjem i sl.³² Iako je Bosna i Hercegovina bez rezervacija ratificirala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativni protokol još sredinom marta 2010.godine, zbog loše i neujednačene zakonske regulative, osobe s invaliditetom diskriminišu se i na osnovu porijekla invalidnosti, ali i teritorijalne pripadnosti.³³

Prema nekim izvještajima, žene s invaliditetom u gorem su položaju od muškaraca, iako popis stanovništva iz 2013. godine pokazuje da u našoj zemlji živi 161.083 žena s invaliditetom.³⁴ Prema procjenjenu organizacije *MyRight* iz Bosne i Hercegovine, a koja se bavi pitanjima i zaštitom prava osoba sa invaliditetom, „manje od 2% [žena sa invaliditetom] vidljivo je i aktivno u organizacijama ili općenito u lokalnim zajednicama.“³⁵

PRIČA 7.

Moje je imo Tanja Mandić Đokić, rođena sam u Banjaluci 1980. godine gdje sam odrasla i gdje i sada živim. Sebe volim posmatrati kao dušu koja se sa namjerom rodila u određeno vrijeme, u određenim okolnostima sa zadatkom da igra igru života najbolje što može i da, na tom putu, utiče na druge najbolje što može. Zato ne mislim da su ni moje ime ni obrazovanje, ni zvanje, pa ni rod ni činjenica da od ranog djetinjstva imam invaliditet posebno bitni. To su, rekla bih, kulise i etikete koje su nam ili dodijeljene ili smo ih sami/e izgradili/e i koje samo služe kao okvir kako bismo na ovoj zemlji ostavili/e trag.

³² <https://istinomjer.ba/diskriminacija-osoba-s-invaliditetom/>

³³ <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2017/03/committee-rights-persons-disabilities-consider-initial-report-bosnia-and>

³⁴ http://www.mhrr.gov.ba/Javni_poziv/INICIJALNI%20%20IZVJESTAJ%20BIH.pdf

³⁵ <https://istinomjer.ba/diskriminacija-osoba-s-invaliditetom/>

Često se pitam kakva bih osoba postala da moje kulise i kostimi za ovaj život nisu bili tako izazovni. To zaista ne znam, ali znam kako je biti djevojčica sa teškim invaliditetom i pokušati se obrazovati i živjeti u zemlji koja je tada bila u ratu i u kojoj niti liječenje ni obrazovanje, a pogotovo već marginalizovanih grupa, nisu dospjeli ni na kakvu listu prioriteta.

Ja volim reći da je to sigurno bilo jako teško, ali meni to niko nije rekao. Imam osjećaj da sam sa luđačkom snagom i lakoćom lomila prepreke pred sobom. Međutim, ono što me je boljelo je to kada sam primjetila da nemaju svi/e istu snagu, ni istu podršku porodice i da se i moja energija trošila pod pritiskom predrasuda. Već u studentskim danima sam znala da zaslužujemo bolji svijet. Da možda ne možemo promjeniti izazov da smo rođeni sa tijelom koje ne sarađuje uvijek, ali da možemo i moramo graditi svijet po mjeri svih nas.

Prvo sam bila angažovana u organizacijama osoba sa invaliditetom i tu sam, zajedno sa kolegicama i kolegama iz pokreta, mijenjala i arhitektonsku sliku Banje Luke, slaveći svaki spušteni trotoar, svaku rampu. Posebno nam je bilo važno mijenjanje politika pristupa obrazovanju. Znali smo da je to ključno – obrazovanje za osobe sa invaliditetom izlaz je sa margina. Osjetila sam, takođe, da biti žena sa invaliditetom nije isto kao biti muškarac sa invaliditetom i, kao studentkinju filozofije i sociologije, feminizam je odmah osvojio moje srce.

Istorija pokreta za ženska prava mi se činila kao najadekvatniji model za ostvarivanje prava svih koji su nepravedno odmaknuti/e od raspodjele društvene moći.

U okviru mnogobrojnih aktivnosti usmjerenih na unaprjeđenje položaja osoba sa invaliditetom izdvojila se priča žena sa invaliditetom koju sam osjećala i na svojoj koži. Stidljivo smo pokucale na vrata CURA i Ženske mreže BiH i, na našu sreću, naišle na istinsko prihvaćanje i naučile šta znači prava želja da nas se uključi, volja da budemo saslušane umjesto da nas se patronizira.

Mislim da je prvi PitchWise festival u meni prelomio i probudio još jaču potrebu da se moj glas za mir još glasnije čuje, dobila sam, na neki način, dozvolu da se moj glas izdvoji. Od tada su se načini i dinamika mog djelovanja mijenjali jer se mijenjam i ja, ali moja nastojanja da doprinosim miru i pravu da se, u bilo kom kontekstu, bude drugačiji/a će, nadam se, ostaviti trag koji će, udružen sa tragovima koji ostavljaju druge žene, biti vidljiv na društvenom reljefu Bosne i Hercegovine.

Mir je tamo gdje se svačiji glas čuje, gdje se međusobno prihvatom sa svim razlikama i gdje se udružujemo kako bi nam svima bilo bolje.

Nejednake među jednakima

Prva motivacija mi je, u mojoj borbi, bila samo da prezivim, da gledam svoju djecu kako rastu i da pomognem drugim osobama, nebitno koji je malignitet.

Zekira Bajramović

Prema izvještajima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) u 2020. godini, rak dojke dijagnosticiran je 2,3 miliona žena, od kojih je 685.000, nažalost, umrlo. Do samog kraja 2020. godine registrirano je 7,8 miliona živih žena kojima je dijagnosticiran rak dojke u posljednjih pet godina, što ga čini najrasprostranjenijim rakom na svijetu.³⁶ Prema podacima iz WHO-a, više je izgubljenih prilagođenih godina života sa dizabilitetom³⁷ koji uzrokuje rak dojke kod žena na globalnom nivou nego kada je u pitanju bilo koji drugi tip raka. Rak dojke javlja se u svim zemljama svijeta kod žena u bilo kojoj dobi nakon puberteta, ali sa sve većim stopama u kasnijoj životnoj dobi.³⁸

Izvještaji nevladinih organizacija koje se bave ovom problematikom bilježe kako u Bosni i Hercegovini nema preciznih podataka o broju oboljelih od karcinoma dojke. Nezvanična statistika pokazuje da od oko 1.400 novootkrivenih slučajeva 500 žena zbog te bolesti izgubi bitku za život. Karcinom dojke jedno je od najčešćih malignih oboljenja kod žena u Bosni i Hercegovini. Međutim, ukoliko se otkrije u ranoj fazi procent izlječenja je visok.³⁹

Kompleksno uređenje naše države najbolje pokazuje sve svoje ranjivosti i slabosti upravo kroz sistem zdravstva, ne pružajući jednaku ili jednakost dostupnu zdravstvenu uslugu za sve svoje građane i građanke. O tome svjedoči i naredna priča.

PRIČA 8.

Ja sam Zekira Bajramović, rodom sam iz Cazina, 1972. sam godište, sretno udana, mama dva sina. Udruženje oboljelih od malignih oboljenja grada Cazina preuzeo sam 2012/2013. godine, na žalost iz ličnog razloga, jer sam ja lično dobila dijagnozu

³⁶ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/breast-cancer#:~:text=In%202020%2C%20there%20were%202.3,and%20685%20000%20deaths%20globally>.

³⁷ DALYs (prilagođene godine života s dizabilitetom - u čiji izračun ulaze izgubljene godine života radi prijevremenog umiranja i godine onesposobljenosti uslijed bolesti; engl. disability adjusted life years)

³⁸ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/breast-cancer#:~:text=In%202020%2C%20there%20were%202.3,and%20685%20000%20deaths%20globally>.

³⁹ <https://www.aa.com.tr/ba/zdravlje/karcinom-dojke-jedno-od-naj%C4%8De%C5%A1%C4%87ih-malignih-oboljenja-kod-%C5%BEena-u-bih/1892535>

raka dojke krajem 2007. godine. U tom momentu, sa svojih trideset i pet godina, nisam znala kome se obratiti, kako, gdje? U sekundi svijet mi se srušio...

U startu sam imala metastatski karcinom. I tada se vodila borba za pametne lijekove, *Herceptin* je bio u pitanju. Nažalost, mnoge ga žene nisu mogle dobiti jer smo ga morale kupovati. I u svemu tome, ja nisam ni znala da postoji udruženje u Cazinu, dok mi onkolog, jedan jedini u Unsko-sanskom kantonu, nije rekao:

„Zekira, zašto se ti ne bi učlanila u to udruženje?“

I u toj svojoj priči, čula sam za naše udruženje koje je već bilo u rasulu. Međutim, ja sam to preuzeila i imam neke posebne zasluge, gdje me ljudi poštuju i vjeruju mi. Tako da sam devetu, desetu godinu tu gdje jesam.

U početku nisam znala kome se obratiti, kako doći do lijeka. Nažalost, to je išlo *preko veze*. U našoj državi podijelili su nas još i na kantone i svugdje su uslovi drugačiji, i pitala sam se što sam ja bolja ili gora od žene iz Kantona Sarajevo ili nekog drugog kantona? To me najviše boli, iz tog razloga sam preuzeila ovu obavezu, volonterski sve radim, bez ikakve naknade, samo da bih se na neki način uvezala sa mnogim fondacijama, da bih iznijela naše probleme, da bi se mi na neki način izjednačili/e. Problem bolesti raka je isti, u Sarajevu, Jajcu, Mostaru, Banjaluci ili u bilo kojem gradu Unsko-sanskog kantona, mi imamo iste probleme, nažalost.

Ja sam, na svu sreću, 2008. godine dobila lijek kao prioriteta najmlađa pacijentica, ali mi je bilo žao drugih žena koje ga nisu mogle dobiti. Nakon izvjesnog vremena, došao je na esencijalnu listu. Udruženje je već godinama u projektu *Think Pink - Zajedno smo jedno*, gdje upoznaješ ljude, ideš na seminare, razmjenjuju se iskustva i problemi koje mi svi/e zajedno imamo. Najbitnija je saradnja. Počinjemo od svojih lokalnih institucija, doma zdravlja, saradnje s udruženjima iz našeg kantona, drugih kantona pa i saradnje sa udruženjima izvan BiH.

S druge strane, i dalje je toliko teško i žalosno kada za stolom sjedi nas dvadeset i nešto iz cijele Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, predstavnika/ca i slušate osobu koja ima neku veću prednost po pitanju ortopedskih pomagala ili nekih lijekova na esencijalnim listama. Na primjer, moje dvije članice kupuju iste terapije i to košta oko 5,000.00 KM mjesečno, a o refundaciji se i ne priča.

Ipak, ta saradnja sa mnogim udruženjima puno mi znači jer jedne od drugih učimo. Ja već nekoliko puta, recimo, predstavljam Bosnu i Hercegovinu u inostranstvu.

S punim pravom pričam o našim problemima, iznosim uglavnom ono što nas najviše boli, lično govorim iz svog iskustva, navodeći svoj primjer diskriminacije po pitanju procjene invalidnosti, recimo u odnosu onkološki/a pacijent/ica ili civilna žrtva rata ili obični građanin/ka... Žalosno je to da pojedini ljekari/ke koji/e su plaćeni/e za procjenu invalidnosti to ne rade na jednak i transparentan način za sve.

Diskriminacije se dešavaju od zaposlenika/ca, već na prvoj kontakt liniji, od Centra za socijalni rad pa dalje. Govore: „Ko je tebe poslao, ti nemaš pravo na to!“ Dok mnoge žene ne znaju, kuda, kome se se obratiti i gdje, ja sam tu njihovo uho, njihovo oko, 24 sata sam im dostupna. Tu sam da im pomognem jer se ja nisam imala kome obratiti, i to me najviše motiviše.

Motivacija u mojoj borbi mi je, uostalom, bila samo da preživim, da gledam svoju djecu kako rastu i da pomognem drugim osobama, nebitno koji je malignitet. Da li je to dijete, muškarac ili žena? Tu kod mene nema razlike, rak je rak, ovaj ili onaj, on je zlo. Uglavnom, može mi se obratiti svaka osoba kojoj je dijagnosticiran rak. Jedni drugima izlazimo u susret, razmjenjujemo mišljenja, svoja iskustva u borbi sa malignom bolešću, i iznosimo svoje probleme na koje nailazimo.

Bilo bi fino da se političari/ke malo više pozabave ljudima koji se bore za živote jer žalosno je što postoji ona lista čekanja i tamo neki fond solidarnosti, a u tom fondu solidarnosti uvijek, što bi rekla stara poslovica, ko je je bliže vatri taj će da se ogrije. Uvijek će prije dobiti lijek osoba koja je u Sarajevskom kantonu, nego osoba koja dolazi iz Unsko-sanskog ili nekog drugog kantona. Trebali bismo se solidarisati, jer bolest ne bira, rak je rak, imao ga neko iz Krajine ili nekog drugog grada u BiH, svi/e imamo isti problem što znači da bi trebali/e svi/e podjednako da dobiju lijek. Ko smije sebi dati za pravo da bira pacijenta/icu kojem/oj treba dati lijek da bi mu/joj se život produžio, a drugi/e pacijenti/ce neka čekaju.

Ljudi koji su na čelnim mjestima, počevši od političara/ki treba da malo više razmisle, da li su oni/e sutra sljedeći/e pacijenti/ce, da li će možda njima trebati baš taj lijek koji nije na esencijalnoj listi, a nekom znači život, da li sutra neko njihov može biti taj pacijent/ica kojem će trebati taj lijek. Ne daj Bože nikome.

Svoju snagu i energiju crpim iz toga što hoću, mogu, moram. To je moto našeg Udruženja. Život je lijep i kad je najbolniji. Kad sam gledala svoju djecu, koja su bila dvije i pol godine i šest godina stara i mog muža koji mi je bio nesebična podrška, to mi je bilo dovoljno da imam motivaciju da se borim i živim. I ovo što radim, radim sa zadovoljstvom da bih i ja nekome spasila život, savjetovala ga, kuda će, kako će, gdje će, na koji način. Ja sam presretna kad mogu da pomognem. Ovo nije lako, ali sam presretna kad sutra sretnem tu osobu i kad mi kaže:

„Zekira, Bog ti dao, hvala ti, da mi nije bilo tebe, ja bih se ubila.“ ili „Ja ne bi' znala kud bi', šta bi'.“ Bilo je slučajeva kada su ljudi bili spremni da okončaju život kada su saznali da imaju rak..

Mnogi ljudi koji nisu oboljeli ne razumiju koliko znači podrška, sjeti snekim i popričati. Svakom onkološko-hematološkom pacijentu najbitnija je psihološka pomoć, a veoma je malo educiranih stručnjaka/inja koji bi mogli/e da sarađuju sa ovom populacijom. Diskriminacije su svugdje. Ja živim za to da nekom pomognem i sutra kad vidim tu osobu da je nasmijana, da je živa i da kaže: „Hvala ti, Zekira!“

Aktivizam vs. seksizam

U Bosni i Hercegovini je potreban sistem koji će biti siguran, čvrst i pristupačan svima podjednako, bez obzira na spol, rod, rasu, etničku pripadnost, rođni identitet, seksualnu orijentaciju itd., a čija provedba neće ostati samo mrtvo slovo na papiru.

Delila

Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini utvrđuje odgovornosti i obaveze zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, kao i pravnih lica i pojedinaca koji vrše javna ovlaštenja da svojim djelovanjem omoguće zaštitu, promoviranje i stvaranje uslova za jednako postupanje. Diskriminacijom se smatra svako različito postupanje prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika.⁴⁰

U godišnjem izvještaju o stanju ljudskih prava LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini pod nazivom „Rozi izvještaj 2022“ navodi se da je „usvajanje sistemskog rješenja putem jasno određenih mjera javne politike i aktivnosti nadležnih institucija usmjerenih ka poboljšanju položaja LGBTIQ osoba u BiH već niz godina prioritet koji je potrebno poduzeti.“⁴¹ Početkom 2021. godine finaliziran je nacrt pod nazivom „Akcioni plan za unaprjeđenje ljudskih prava i osnovnih sloboda osoba u Bosni i Hercegovini za period 2021.–2023.“, međutim zbog tromosti sistema odlučivanja i političkih blokada koje su svakodnevna pojava u Bosni i Hercegovini, ovaj akcioni plan još nije usvojen.

U međuvremenu, svaka treća ili četvrta LGBTIQ osoba ističe da se susretala sa nekim oblikom diskriminacije.⁴²

PRIČA 9.

Moje ime je Delila i diplomirana sam pravnica iz Sarajeva. Usto sam i feministkinja, queer žena i aktivistkinja za prava žena i prava LGBTIQA+ osoba. Ono što me odvelo u vode aktivizma jeste prvenstveno interesovanje za temu ljudskih prava koje se kod mene probudilo još na fakultetu, a zatim i sam moj identitet queer žene.

40 <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-lgbtiq-prava-institucije/31823809.html>

41 https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2022/05/Rozi-izvjestaj-2022_za-web.pdf, str. 17

42 <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-lgbtiq-prava-institucije/31823809.html>

Osjećala sam duboku potrebu da iskoristim svoj glas za LGBTIQA+ zajednicu, za žene koje taj glas nemaju i za sve one koji iz bilo kojeg razloga nisu u prilici da ga iskoriste. S obzirom na to da se aktivizmom ne bavim profesionalno, ponekada je teško spojiti ta dva dijela mog života, na jednoj strani pravo kao zanimanje, a na drugoj strani pravdu i pravičnost kao moje principe i vrijednosti. Aktivizam me odredio da budem osoba koja se aktivno borи, ali se podsvjesno boji. Svjesna društvene i političke situacije u Bosni i Hercegovini, svakodnevno strahujem za svoju fizičku, socijalnu i ekonomsku sigurnost.

Živimo u državi koja ima adekvatno zakonodavstvo kojim se zabranjuje diskriminacija, ali provedba i mehanizmi su slabi, a tome u prilog i govori oskudna sudska praksa.

Lično sam proživjela uznemiravanje na radnom mjestu zbog toga što sam žena. Međutim, pored straha koji sam tada osjećala, kod mene je bila prisutna i potreba da se oduprem diskriminatorskom sistemu. Razmišljala sam: „Ako nisam u stanju da se borim za sebe, kako će se onda boriti za ljude oko sebe?“

Prve osobe sa kojim sam podijelila svoje iskustvo i kojima sam se požalila, bili su moji prijatelji i porodica. Okružila sam se podrškom koje nije bilo na mom radnom mjestu. Kada sam svojim nadređenim osobama ispričala za sve slučajeve uznemiravanja od strane radnog kolege, oni/e su me posavjetovali/e da se ne obazirem na njega jer je on jednostavno takav. Odjednom, sve ispovijesti žena o kojima sam do tada čitala, osjetila sam na sopstvenoj koži. Nisam prihvatile te savjete, nisam pristala da se moje granice i dostojanstvo ugrožavaju, te sam se uprkos protivljenju nadređenih osoba obratila predstavniku organa vlasti i određenim nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima zaštite prava žena.

Znala sam da postoje mehanizmi pomoći, a i da imam osobe koje čvrsto stoje uz mene. Zahvaljujući reagovanju predstavnika organa vlasti, uznemiravanje se smanjilo do određene mjere, a zahvaljujući uputama i savjetima mojih kolega/ica pravnika/ca, i ja sam promijenila svoje ophođenje i stav, tako da je uznemiravanje potpuno prestalo. Ja mogu reći da sam imala sreću što kroz sve ovo nisam prolazila sama. Međutim, veliki broj žena i osoba izloženih ovakvoj vrsti diskriminacije prolaze kroz ovo same i bez mehanizama podrške i zaštite.

Proces je bio zastrašujući jer ste u svakom momentu prisiljeni da pažljivo birate šta ćete reći, kako postupiti, koji korak napraviti, kako izbjegići dotičnog na hodniku, kako imati svjedočice/inje ako se uznemiravanje ponovi? A uz sve to pokušavate da izbalansirate dva dijela same sebe. Svoju predanost aktivizmu i borbu za opstanak na radnom mjestu jer to vam je jedini izvor prihoda u životu.

Razmišljam često, ako sam se ja koja sam zaista imala punu podršku, osjećala ovako prestrašeno i u momentima bespomoćno, i nekako, stalno na rubu, kako li se

onda osjećaju osobe koje prolaze kroz takve situacije potpuno same? Za sebe mogu reći da sam zbog te podrške koju sam imala bila privilegovana. Kada govorimo o podršci od određenih segmenata bosanskohercegovačkog društva, smatram da se nedovoljno govorи o problemima i predrasudama sa kojima se žene suočavaju na radnom mjestu, u porodici, na ulici ili u javnom gradskom prevozu. Osim toga, veliki problem je to što pravosuđe nije jednako dostupno svima.

Da, po zakonu, svaka osoba ima jednakopravo pokrenuti postupak, ali kvaliteta tog postupka je u velikoj mjeri određena finansijskim mogućnostima te osobe i time da li imaju ili nemaju novaca da plate punomoćnika/cu odnosno advokata/icu koji/a bi ih zastupao/la u tom postupku.

Mislim da nije dovoljno samo govoriti o jednakosti i tvrditi da smo svi/e na istim startnim pozicijama. Trebamo više staviti fokus na ekvitet, odnosno na pružanje jednakih mogućnosti svima. U Bosni i Hercegovini je potreban sistem koji će biti siguran, čvrst i pristupačan svima podjednako, bez obzira na spol, rod, rasu, etničku pripadnost, rodni identitet, seksualnu orientaciju itd., a čija provedba neće ostati samo mrtvo slovo na papiru.

O izgubljenim bitkama

Neki klinci su me nazvali ustašicom kad im nisam odgovorila na selam alejkum u Šantićevu u Mostaru, neki opet na ulici – je li ovo ona budaljina iz Ljubuškog, sram te bilo šta pišeš o svom narodu... ti ne smiješ pisati ti si naša... kujo, kujo... ... Pa kad sam već kučka – moram lajati...

Štefica Galić

U prvoj rečenici preambule Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima,⁴³ koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija (UN) 1948. godine kao Rezoluciju 217A, stoji: „Priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice je temelj slobode, pravde i mira u svijetu”, dok se u drugoj rečenici preambule najavljuje „stvaranje svijeta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i vjerovanja i slobodu od straha i nestašice” što je proglašeno kao najviša težnja običnih ljudi.

Sloboda izražavanja je međunarodno zaštićeno pravo koje se smatra osnovnim ljudskim pravom. Njime se obuhvataju izrazi koji predstavljaju jednakost, dostojanstvo i individualna prava. Ovo pravo daje ljudima slobodu da izražavaju ili komuniciraju ono što misle, da je taj izraz odraz onoga ko su oni, i da su zbog toga vrijedni poštovanja i zaštite.⁴⁴ Ako nema slobode izražavanja—ako ljudi nisu slobodni dijeliti informacije i izražavati niz ideja, mišljenja i političkih stavova i ako istovremeno nisu slobodni primati informacije, mišljenja i političke stavove, oni neće biti dovoljno dobro informirani da donesu odgovarajuće i smislene političke odluke, bilo preko glasačke kutije ili u njihovim općenitijim interakcijama u društvu.⁴⁵ U postdejtonskoj Bosni i Hercegovini upravo je politička situacija i stavovi nekih, posebno etnonacionalnih političkih struja, nerijetko opisana kao prepreka razvijanju i njegovanju slobode izražavanja u javnom prostoru, a posebno u medijima.⁴⁶

Prema Indeksu slobode štampe koji su definirali *Reporteri bez granica*, Bosna i Hercegovina je u 2020. i 2021. godini bila rangirana na 58. mjestu od 180 zemalja koje su se našle na rang listi. Nevladina organizacija *Freedom House* također je ocijenila stanje medijskih sloboda u Bosni i Hercegovini kao „djelomično slobodno“.⁴⁷ Međutim, istraživanje „Medijske slobode u BiH u 2021.“ koje su proveli Fondacija *Friedrich Ebert* u BiH i Udruženje/udruga BH novinari, pokazalo je da „većina građana Bosne i Hercegovine smatra da sloboda medija u BiH uopće nije ili je samo

43 <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

44 <https://www.kas.de/documents/285576/11521648/MLHSA+2021+-+1+The+role+of+the+media.pdf/f54a092e-1f2d-543d-291a-9603556b3773?t=1612258525961>, str. 6.

45 Ibid.

46 <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-freedom1>

47 <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-freedom1>

djelimično prisutna.“⁴⁸ Osim toga, predstavljeni su i rezultati istraživanja o napadi na medijske radnike/ce i nasilje nad novinarkama i novinarima koji su pokazali da svaki/a četvrti/a ispitanik/ca smatra da „napadi na novinare u nekim slučajevima mogu biti opravdani“⁴⁹ što neminovno upućuje na problem govora mržnje koji je sveprisutan u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini. Ovo se posebno odnosi na *online* javni prostor koji je prema riječima Jasmine Džumhur, ombudsmenke za ljudska prava u Bosni i Hercegovini „u najvećoj mjeri kontaminiran govorom mržnje.“⁵⁰ Ovo je rezultiralo porastom broja napada na medijske djelatnike/ce. Tokom 2021. godine u Bosni i Hercegovini registrirano je 26 slučajeva napada i prijetnji u cilju vršenja pritisaka na novinare/ke i medije u BiH, od kojih su tri imala oblik fizičkog nasilja.⁵¹

PRIČA 10.

Medijska sam radnica, uređujem već 12 godina portal Tacno.net, čiji je izdavač Udruženje „Centar za kritičko mišljenje“ iz Mostara. Prije rata radila sam fotografiske poslove i stono izdavaštvo u Ljubuškom. Bila sam i ostala idealistkinja, vjerujem u ono što radim boreći se za bolji i pravedniji svijet. Ljeva smo aktivistička priča, među rijetkim smo medijima na postjugoslavenskom prostoru koji pokušava održati dignitet profesije, koji kritički govori o važnim temama društva, koji nije politički tabloid niti je pod utjecajem finansijskih i obaveštajnih struktura. Na našem portalu svoje tekstove objavljaju ljudi različitih profesija, godišta, nacionalnosti, vjera. Svima im je zajedničko jedno: da otvoreno i oštro kritiziraju vlasti i društva zemalja u kojima žive. Ne zato što vole kritizirati, nego zato što žele da bude bolje.

Sva moja aktivnost rezultat je onoga što smatram svojom moralnom i ljudskom dužnošću. Borim se protiv sistema kojemu je nacionalizam i klerofašizam mjera stvari, koji slavi „svoje zločince“ kao heroje, smatrajući to patriotskim činom, protiv sam sistema koji trguje ljudskim životima i njihovom imovinom, koji odgaja buduće vojnike koji će mrziti sve što nije njihovo, sistema u kojem trajno na izborima pobjeđuju nacionalističke stranke na čelu sa kriminalcima koji sebi tepaju da su političari...

Na udaru sam takvog sistema često – policije, sudstva, uličnog desnila...

Zbog svog angažmana izgubila sam gotovo sve, odreklo me se mnogo onih koje sam smatrala prijateljima/cama, familijom... S druge strane – a to je, svemu usprkos,

48 <https://bhnovinari.ba/bs/2021/05/03/istrazivanje-o-medijskim-slobodama-u-bih-svaki-cetvrti-ispitnik-smatra-da-napad-na-novinare-moze-bit-i-opravdan/>

49 Ibid.

50 <https://atlantskainicijativa.org/govor-mrznje-u-bosni-i-hercegovini-kad-mrznja-postane-svakodnevница/>

51 <https://www.dw.com/bs/novinari-u-bih-najizlo%C5%BEeniji-politi%C4%8Dkim-prtiscima-i-prijetnjama/a-61754312>

veliko ohrabrenje – puno, puno više je ljudi koji su stajali uz mene, koji su me podržavali, pomagali. Zašto? Jer sam govorila istinu, ono što sam vidjela svojim očima.

Uz sva ratna i poratna odricanja, nisam odustajala od „principa ljudskosti“, nisam pristajala na podjele, nacionalističke ucjene i zastrašivanja, na „službenu istinu“ i „alternativne činjenice“ novih krivotvoritelja i starih osvetnika. Nisam pristajala, niti pristajem, mada proglašavaju nacionalnim izdajnicima/ama sve nas koji/e smatramo da nema isprike ili okolnosti koje bi mogle opravdati ratni zločin, logore, progone samo zato što netko ima drugačije ime, vjeru ili naciju. Usprkos haškim presudama, usprkos suđenjima pred bh. sudovima, na svim stranama i dalje se uporno odbija priznati istinu.

Baš zato inzistiram na važnosti, na nezaobilaznosti suočavanja s istinom o prošlosti. Moraju se razjasniti užasi prošlosti i zamoliti oprost od žrtava. Bez toga neće biti katarze, bez toga realna je opasnost da se ono što nam se dogodilo – ponovi.

Sve se radi kako bi se podijelilo zemlju, pripajajući njezine dijelove Hrvatskoj i Srbiji; dakle, dvjema zemljama koje su bile agresori na Bosnu i Hercegovinu u devedesetim godinama. Ta agresija koja je prvo bila vojna, pa ekonomski, a sada je diplomatska, nikada nije ni prestajala, samo je mijenjala forme.

Ima jedna misao Martina Luthera Kinga koja kaže: „Našu generaciju neće toliko zabrinjavati zlodjela zlih ljudi koliko zastrašujuća šutnja dobrih.“ Jesmo li šutjeli? Jesmo li mogli učiniti više? I u ratu i danas. Istina je, pobunili smo se protiv fašizma kojeg su provodili hercegbosanski psi rata devedesetih. Sjećam se kamiona kojima su odvodili u logore naše komšije Bošnjake, sjećam se vriskova kada su ih mučili, gledala sam kako nestaju ljudi, džamije, pravoslavna crkva, kako gore kuće, kako ljudi odvoze u hladnjačama, kako bježe i nestaju naše komšije, kako gore Kur’ani pred trošnom kućom ubijene starice, kako prijete i ubijaju lokalni nasilnici koji ni danas nisu kažnjeni, gledala sam kako se ruši i nestaje jedan svijet.

Uradili/e smo što smo mogli/e, u tim trenucima, pomagali/e s garantnim pismima i fotografijama, ali uporno me progonilo pitanje jesmo li mogli učiniti više? Ipak, mi smo se barem javno pobunili/e – nećete to raditi u naše ime, mi smo protiv fašizma. Ne možete odvoditi nevine ljudi...Svi/e ostali/e su šutjeli/e. Da, jesu, pomagali/e su mnogi/e tajno, ali javno nitko.

Prozvali su nas „mudžahedinskom ambasadom“, žigosali kao „izdajice hrvatskog naroda“, suradnike tajne policije, one jugoslavenske....Kada su svi izašli iz logora, otišli smo i mi sa djecom u Prag. Moj je suprug, Neđo, tada rekao: „Ne bih mogao glavu dignuti od srama ako ostanem sada ovdje među ovim fašistima koji žele čistu naciju.“ Kad je potpisana Vašingtonski sporazum, vratili smo se u Ljubuški, ali bili

smo izopćeni, izolirani, radila sam svašta kako bismo osigurali egzistenciju, po fotografskim radnjama, brala jagode, čistila stubišta... Djeca su bila žrtve našega opredjeljenja, a moj se suprug razbolio i umro 2001. ostavljajući nas same, s dugovima. I danas mi je teško govoriti o tim trenucima. Teže u životu ne pamtim.

Sve o tom vremenu zla ispričala sam u dokumentarnom filmu „Neđo od Ljubuškog“ kojeg je 2012. radila dr. Svetlana Broz, unuka Josipa Broza Tita, direktorica organizacije Gariwo, a povodom Nagrade za građansku hrabrost koju je posthumno dobio moj suprug. Od prikazivanja tog filma ja i moja familija prošli smo pakao. Desničarska medejska hajka, prijetnje, verbalni i fizički napadi na mene i sve one koji su govorili u filmu, opstrukcija policije i korumpiranog sudstva, zatvorili smo poslije svega našu kuću i napustili Ljubuški.

Danas živim u Mostaru, moja djeca, Dejan, Bojan i Maša imaju svoje familije, baka sam Veroniki, Vanji, Aljoši i Gei. U Mostaru se osjećam sigurnom na lijevoj obali Neretve. Na desnoj su me više puta verbalno napali, u MUP-u, u tržnom centru, na ulici.... o prijetećim porukama preko društvenih mreža neću ni govoriti. A zasule bi me nakon svakog mog istupa u javnom prostoru. Takve stvari više i ne prijavljujem, jer znam da su u policiji „psi čuvari“ lokalnih političkih moćnika protiv kojih se godinama borim. Tužila sam za klevetu neke „ultradesničarske mrziteljske medije“ zbog brutalnih laži i prijetećih komentara i naravno, sve izgubila na судu uz obrazloženje – nije kleveta već „vrijednosni sud“ koji doprinosi društvenoj debati.

Usprkos svemu tome, već 12 godina uređujem naš portal, osnovali/e smo i Školu kritičkog mišljenja koja djeluje već četiri godine sa željom da potaknemo mlade da ne odlaze, da pokušaju kritički promišljati stvarnost, a potom i djelovati doprinoseći miru i humanim odnosima među ljudima.

Također imamo i izdavačku djelatnost, već smo štampali/e 30 važnih knjiga. Osim toga organizirali/e smo stotine i stotine tribina sa aktualnim temama na kojima su govorili/e ugledni/e lijevi/e intelektualci/ke.

Zbog posla kojim se bavim i društvenog angažmana često sam na udaru raznih grupacija (desnila), od fizičkih napada do prijetnji i vrijedanja pa do tužbi za klevetu koje stižu poslije objavljenih istraživačkih priča o korupciji i kriminalu.

Do sada bila sam žrtva fizičkog napada 2012. godine, verbalnog napada u Mepasu 2015. godine, prijetnji od policijskog radnika 2016. u MUP-u HNK, uz gusne prijetnje i uvrede u komentarima, na fb ili u inboxu svaki put kada javno nešto kritički kažem ili objavim na našem portalu... Jednom smo našli dva otrgnuta lista iz Kur'ana pred vratima naše redakcije, kad su nam ih preveli bilo je jasno da nam se prijeti. Neki klinci su me nazvali ustašicom kad im nisam odgovorila na selam alejkum u Šantićevu u Mostaru, neki opet na ulici – *Je li ovo ona budalatina iz Ljubuškog, sram te bilo šta pišeš o svom narodu... ti ne smiješ pisati ti si naša... kujo, kujo... itd. ...*

Fizički sam napadnuta u Ljubuškom poslije prikazivanja dokumentarca „Neđo od Ljubuškog“ u kojem sam govorila o ratu i progona ljudi Bošnjaka/inja '93 godine. Jedino što je i presuđeno u moju korist je presuda za taj fizički napad – napadačica je dobila 3 mjeseca uvjetno i da plati 600 KM, što nikada nije platila. A branila se riječima: „Šta hoće, da je nisam prebila ja – neko bi drugi.“ Umrla je nekoliko godina poslije.

Prijetili su mi mnogi, od vojnih udruga, ratnih veterana, desničarskih medija hercegbosanskih i hrvatskih, do ljudi na ulici, telefonski, u inbox, u komentarima ispod mrziteljskih tekstova na opskurnim portalima koji su se gasili čim bi ih pozvali na odgovornost, a sve da mene i moju familiju prikažu kao mrzitelje/ice svega hrvatskoga, komunjare, udbaše, zadrte ateiste, lopove... Prijetili su mi da će me ubiti, silovati, isjeći na komade, cementirati, bila sam za njih od kurve komunističke, kučke partizanske, udbaške drukerice do želja – dabogda se raspadaš k'o i krepani ti muž, sjeme ti se iskorijenilo... IP adrese komentara bile su, između ostalih, i iz policijske stanice. A ja sam išla njih moliti da me zaštite!

Teško sam sve to preživjela, bilo me je strah za djecu i njihovu sigurnost, ali bila sam jako ljuta jer govorila sam istinu – čega se imam bojati. Ne čudi onda ni strah i šutnja ljudi koji su bili svjedoci događanja o kojima sam govorila i koji se nisu se javno oglašavali (iz Ljubuškog i ovog dijela Hercegovine). Predrag Lucić je tada napisao: „Kud ćeš veće uvrede za zapjenjenu gomilu od toga da kroz nju hodaš kao svoj čovjek?! Kao Neđo Galić nekad, kao Štefica Galić danas... Film o Neđi nepoželjan je među onima koji čuvaju stečevine etničkog čišćenja iz istih razloga zbog kojih je 1993. bilo nepoželjno braniti proganjene.“ Ljubuškim više ne hodaju ni Neđo ni Štefica. Ali hodaju oni drugi.

To je bila takva hajka od koje se ni danas nisam oporavila, promijenila sam broj telefona i odselila u Mostar sa djecom. Za dijagnoze nemojte me pitati, ali ima ih. Ako nemamo neki projekt na portalu, onda živim od penzije. Živjela sam 4 godine i 2 mjeseca od 184 KM mjesечно, jer su mi zaplijenili pola penzije da se naplate hb. klevetnici i sudski troškovi. Još imam dvije hiljade maraka platiti, ali čekam zapljenu jer, sve i da imam te pare, ne bih dobrovoljno platila. Ako treba odrobijat će ih. Moja djeca također su bila izložena verbalnim napadima. Moj sin Bojan se odselio iz Ljubuškog zbog pritisaka iz MUP-a, a kćerka Maša nikada više nije željela doći u Ljubuški poslije toga, živi u Sarajevu. Dejan, a kasnije i Bojan sa familijama odselili su iz BiH.

U početku smo sakupljali/e prijetnje, prijavljivali/e policiji i Udruženju bh. novinara, evidentirali/e ih, pisali/e o tome... Danas mi je sve to smiješno, ne obraćam se nikome, niti vjerujem ikome... Imala sam podršku mnogih ljudi, kolega/ica i uglavnom stranih organizacija (Tamir Waser, šef političkog odjela američke misije pri NATO-u, tada zamjenik visokog predstavnika u BiH, otišao je sa ministrom

policije u Ljubuški i poslije toga su me tek pozvali na razgovor..., iz OSCE-a, iz Ureda Vijeća Evrope, ambasada, Helsinškog komiteta...).

Pet tužbi za klevetu protiv „hb. kvazimedijskih trudbenika” izgubila sam na svim nivoima u BiH. Ta suđenja osim što predugo traju, jako su stresna i skupa. Pravnu pomoć omogućila mi je Linija za pomoć novinarima Udruženja novinara BiH, sve ostale troškove snosila sam sama. Vrijednosni sud – presudili su, a ne kleveta, iako su tuženi/e priznali/e sve na sudu. Odbačene su sve apelacije i na Ustavnom sudu, a „poskoka” i u Strazburu uz obrazloženje da nisu iskorišteni svi pravni mehanizmi u našoj zemlji. Ono što je meni satisfakcija jeste da su ga odbili za sve diplomatske funkcije na koje ga je Čović predložio – nije dobio agremance ni u Americi ni u Češkoj. Može poskokovati samo po dijelu zapadne Hercegovine pod Čovićevom šapom, ali ne u normalnom svijetu.

Zamislite: isklevetaju vas, popljuju, prebiju, napustite svoj grad i kuću, ostanete financijski na koljenima i još im platite za to na kraju jer tako je odlučilo ono što se nekad časno zvalo – Sud, a samo zato što sam progovorila istinu o progonu Bošnjaka/inja u Ljubuškom od strane hb. fašista koji sam gledala svojim očima i o kojem ču govoriti do smrti. (U haškoj presudi ima tridesetak stranica o mučenjima u ljubuškim logorima, a meni sutkinja lena raspudić, koja mi je oborila sve tužbe, kaže: „Mene vrijedaš kad kažeš da je bilo etničko čišćenje u Ljubuškom.” Njoj haška presuda, presude bh. sudova, nekoliko knjiga bivših logoraša i moje svjedočenje da sam svojim očima to gledala, ništa ne znaće, otvoreno se stavljala na stranu tuženih. Žalili smo se na nju i VSTV-u, ali ništa ni od toga. Nedavno je umrla i ona.)

U slučaju verbalnog napada u Mepasu, suđenje je trajalo tri godine, prekidano, mijenjani suci/tkinje pa ponovo pokrenuto. Od tri napadača nikad niko nije došao ni na jedno ročište, a radnik MUP-a koji je bio među njima potpuno je izostavljen iz optužnice, dok je treći, navodno, platio kaznu za lažno predstavljanje u što ne vjerujem. Rješenje je na kraju bilo da jedan od napadača plati 100 KM kazne i to je to. Sve se banalizuje, policijski organi sve smisljeno i perfidno odrađuju da na kraju imate osjećaj gađenja, poniženja i nepravde. Ja sam izgubila i iluziju da pravda postoji.

Tužilaštvu HNK-a sam podnijela prijavu protiv nepoznatog/e počinitelja/ice koji/a je postavio/la zabranjene hercegbosanske zastave na 25. hb. godišnjicu, a poslije sam verbalno napadnuta u MUP-u – policajac Damir Vidović me nazvao kučkom i gotovo nasrnuo na mene kad sam došla pitati tko ih je postavio i, kao i obično kad je odgovornost u pitanju, odbili su mi dati informaciju uz konstataciju – to nisu hb. već zastave hrvatskog naroda i za nas to nije kazneno djelo. Krivičnu prijavu smo predali/e 18.11.2016., kasnije sam prijavila i desetine prijetnji koje sam dobila, a tužitelj Sinanović, koji je vodio taj slučaj, gotovo me izbacio iz ureda. Zastave su bile postavljene već u srijedu iza ponoći. Policija je bila na svakom koraku i

osiguravala postavljanje zastava. Na prvoj mostarskoj TV objavljena je vijest da ih je postavila neformalna grupa građana/ki. Uvijek se lažni hrvatski vitezovi zaklanjavaju iza neodgovornog/e pojedinca/ke ili neformalne grupe. Nakon dvije i pol godine dobila sam rješenje iz tužilaštva u kojem se navodi da u BiH ne postoji zakon koji bi zabranio postavljanje bilo kakve zastave. Policajac Vidović nikada nije kažnen jer Ured za pritužbe građana u MUP-u nije radio jer nije bilo Gradskog vijeća zato što 12 godina nije bilo izbora u Mostaru. Danas je sve to zastarjelo. I tako unaprijed od svega amnestiran kad me sretne u gradu kaže, bahato se smijući: „Evo moje prijateljice što me oljava po televiziji.” „Pa kad sam već kučka, moram lajati”, kažem mu.

I tako – zakone imamo, ali pravde nema ako se ne provodi. A ne provodi se. Nadam se da će se jednom i njima suditi i da će im se mjeriti mjerom kojom su mjerili/e.

Nikada nisam razmišljala o napuštanju svog angažmana mada su mi mnogi/e to sugerirali/e. Ni kada mi je Šiljeg, general HVO-a poručio da, ako želim dobro sebi i svojoj djeci i želim ostati u Ljubuškom, napišem izjavu da se odričem dokumentarnog filma „Neđo od Ljubuškog” i da me je na sve nagovorila Svetlana Broz – što bi pročitao na jednoj od demonstracija protiv filma koje su se održavale u Ljubuškom nekoliko puta 2012., ni kada su mi prijetili da i ako odem na kraj svijeta – mrtva sam. Odbila sam to napisati, naprotiv, napisala sam na svom portalu da ja i moja djeca stojimo iza svake naše izgovorene riječi u filmu. I još sam živa. Strahovit teret su ponijela moja djeca i još ga svi nosimo. Ali nisam odustajala od istine ako ništa drugo mogu im na kraju puta bar reći – pokušala sam...

Neka nikoga ne obeshrabri moja priča ako se odluči pobuniti protiv ove nenormalnosti u kojoj smo zapeli/e već trideset godina. Žrtva je neophodna. Najveće priznanje koje mi daje snagu je posveta „našoj sestri Štefici” na knjizi „Smijeh slobode” od braće Feralovaca (Boris, Predrag, Viktor, Heni) i spoznaja da se borim na istoj strani sa ljudima koji su mi uzor, i koje mogu zagrliti kad god ih sretнем. Meni ne treba ništa više.

Dobila sam i Nagradu za slobodu govora i medija Johann Philipp Palm, 2018. u Njemačkoj, kako sam ponosna na nju. Godinu dana poslije dobila sam i zaštitu Bundestaga. Tako su me nagradili i zaštitili Nijemci, a niko naš.

Završit ću citatom iz drage knjige Hansa Fallade „Svatko umire sam”:

„Zar ćemo i mi postati kao oni? Oni vjeruju da nas batinom mogu obratiti na svoje mišljenje. Ali mi ne vjerujemo u vladavinu sile. Mi vjerujemo u ljubav, dobrotu, pravednost... Bar smo se oduprli zlu. Nismo zajedno s ostalima postali zli... Kad nam oduzmu život, što je onda koristio naš otpor? Nama – mnogo, jer se sve do

smrti možemo osjećati čestitim ljudima... Svejedno je da li se bori jedan čovjek ili deset hiljada. Ako taj jedan uvidi da se mora boriti, onda će se boriti imao saboraca ili nemao. Ja sam se morao boriti i to bih uvijek nanovo učinio.”

I ja bih!

Žena u uniformi

Postoje značajne razlike u muškom i ženskom pristupu vojnim operacijama, konfliktima, problemima i rješenjima. Stoga je ključno da osiguramo da se ove razlike, u vojnem smislu, nadopunjaju posebno tokom priprema, procjena i planiranja vojnih operacija.

Jasmina Omerbegović

Treći Akcioni plan za implementaciju Rezolucije 1325 UNSCR-a u BiH za period 2018. – 2022. usvojen je 2018. godine s ciljem dosljedne, kvalitetne i efikasne implementacije Rezolucije 1325 UNSCR-a u Bosni i Hercegovini, a jedan od strateških ciljeva ovog akcionog plana je i „Povećano učešće žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući učešće na mjestima odlučivanja.”⁵²

Prema statističkim podacima predstavljenim u „Žene u službi sigurnosti u Bosni i Hercegovini”⁵³ objavljenom 2017. godine, u Oružanim snagama BiH (OS BiH) radi ukupno 9. 619 osoba, od kojih je 655 žena ili 6,8 % od ukupnog broja zaposlenih. Najveći broj zaposlenih u OS BiH nalazi se u kategoriji profesionalnih vojnih lica, od čega je 5,56 % (brojem 499) žena u toj kategoriji. Što se tiče rukovodećih mjesta u kategoriji profesionalnih vojnih lica, dostupni podaci pokazuju da je na 2.254 takve pozicije u OS BiH samo 2,53 % žena ili njih 57.

Najnovije informacije iz slobodnih izvora potvrđuju da je bilo značajnog napretka u povećanju broja žena u OS BiH, te da je interesovanje mlađih generacija žena za posao u uniformi sve veće. Uz to, učešće žena u mirovnim misijama u kojima učestvuje naša zemlja iz godine u godinu raste, zahvaljujući pozitivnim mjerama koje su rezultat implementacije akcionog plana 1325. Na primjer, u proteklih deset godina postotak zastupljenosti žena u mirovnim misijama iznosio je između od 20 do 30 %, a trenutno je i preko 30 % policijskih službenica iz BiH u mirovnim misijama širom svijeta.

⁵² <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2021/7/UNW%20Country%20Gender%20Equality%20Profile%20BiH.pdf>

⁵³ http://css.ba/wp-content/uploads/2013/11/publikacija_wise_ba.pdf

PRIČA 11.

Rođena sam u Sarajevu 25.11.1974. godine gdje i danas živim i radim. Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu stekla sam zvanje magistrice sociologije. Kada je riječ o Oružanim snagama BiH, napunila sam 28 godina aktivne vojne službe. Moj vojni put započeo je u ratnom opkoljenom Sarajevu 1994. godine. Čak i danas sa ove distance, mislim da sam donijela prirodnu i ispravnu odluku i jednostavno se ne mogu zamisliti nigdje drugo. U vojnu službu ušla sam kao pripadnica tadašnje Armije Republike Bosne i Hercegovine. Danas sam, nakon odbrambene reforme u BiH 2005/06., pripadnica Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, trenutno u činu majorice. Majka sam kćerke Lamije (2002.) i sina Haruna (2004.).

Bila sam regrutkinja, vojnikinja, podoficirka i danas sam oficirka u činu majorice. Prošla sam sve kategorije vojnog napredovanja i to zahtijeva mnogo edukacija, obuka, usavršavanja, izvršenje različitih zadataka i operacija, uključujući mirovne misije. Sve ovo znači mnogo odricanja koja uz profesionalne i vojne kompetencije zahtijevaju i maksimum psihofizičkih sposobnosti.

Kao pripadnica Oružanih snaga BiH imala sam čast i veliku odgovornost učestvovati u NATO i UN misijama. Provela sam šest mjeseci u Mazar-e Sharifu u Afganistanu služeći u NATO misiji „Odlučna podrška“, i često sam bila angažovana u Kabulu, Kunduzu i Bagramu gdje je misiju služila naša pješadijska jedinica. Zatim slijedi UN misija MINUSMA u Maliju, u kojoj sam služila godinu dana, i koju svakako izdvajam po iskustvima. U Bamaku sam živjela godinu dana, ali sam zbog samog opisa mojih obaveza često putovala širom Malija upoznajući tako svu ljepotu afričkih plemena, njihovih kultura i tradicija.

Bez obzira na nevjerojatno bogatstvo i ljepotu različitih kultura, svjetsku historijsku baštinu i predivne ljude, Mali je država koja je ove godine ušla u desetu godinu rata kojem se ne nazire kraj.

Kriza, sukobi i problemi koji se ne rješavaju ostavljaju dugoročne i ozbiljne političke, sigurnosne, socio-ekonomski i humanitarne posljedice posebno kada je riječ o ljudskim pravima. Posebno određujući faktori nestabilnosti su korupcija, nepotizam, zloupotreba moći, unutrašnji sukobi, pogoršanje kapaciteta nacionalne vojske, dok polovina stanovništva živi ispod svakog nivoa siromaštva.

Historija nam kaže da je Mali nekada bila jedna od najbogatijih zemalja. Proizvodili su više od polovine svjetskih zaliha zlata i soli, a uz to je Mali bio glavni centar u kojem su se ukrštavali trgovачki putevi preko Sahare, između zapadne Afrike i sjevera.

Bila sam raspoređena na jednoj od pozicija štabne oficirke u vojnim snagama UN misije MINUSMA. Zbog obaveza često sam se susretala sa lokalnim liderima, ženama iz lokalnih zajednica različitih etničkih grupa, ali i sa ženama i djecom koja su živjela u kampovima za raseljene osobe. Trudila sam se upoznati ih, razumjeti i pomoći im, jer i sama imam rat iza sebe. Imala sam to iskustvo UN-a, ali s druge strane – nekada sam bila kao Oni/e.

Imala sam mnogo prilika upoznati se sa muškarcima koji su lokalni lideri, ali nisam imala mnogo prilika s njima razgovarati, s njima su najčešće razgovarale moje kolege. Zato sam najveći dio svog vremena posvetila ženama i djeci. Odmah je bilo jasno da rodna ravnopravnost, onakva kakvu mi poznajemo i kojoj težimo, faktički tu i ne postoji. Malo je ili nimalo javnih prilika i primjera u kojima žene i muškarci dijele moć ili doноšenje odluka. Skoro 90 % žena sa kojima sam razgovarala apsolutno se slažu da muškarci dominiraju u odlučivanju čak i kad je riječ o domaćinstvu dok su one tu da brinu o njima, domaćinstvu i djeci. Trebalo mi je prilika, ali i vremena da ih razumijem i shvatim. Konačno, neiskreno bi bilo reći da ih razumijem, kao što ni one nas ne razumiju, ali mogu reći da ih beskrajno poštujem.

Moj stan nalazio se pored glavne asfaltirane ceste, u zgradu sa fizičkim osiguranjem i video nadzorom i nikome osim stanara/ki nije bio dozvoljen ulaz. Iza zgrade bilo je izgrađeno stotine malih afričkih kuća (koje podsjećaju na naše male kuće od čerpića) koje su povezane prašnjavim putevima i prolazima. Uz glavnu cestu uvijek su se igrala djeca, sve majke su bile na jednom mjestu prodajući voće, dok su muškarci stajali odvojeni, negdje sa strane. Bili su uvijek tako grupisani na dvije strane dok su između njih trčkarala dječica. Dugo nisam uspjela povezati ko je majka kojeg djeteta jer su se sve ponašale jednako brižno i pažljivo prema svojim djeci, i sve su dijelile.

Svaki dan sam tu, ispred zgrade, kupovala voće i vremenom smo se sve zbližile. Moj dolazak s posla, dječija vriska i zagrljaji, njihovo sretno otvaranje garaže da bih parkirala auto, ples, pjesma i igra obilježili su svaki moj povratak kući. Jednom prilikom nakon što sam parkirala auto vratila sam se ispred zgrade da pozdravim drage komšinice i dječicu. U jednom momentu začula sam jako lupanje i galamu. Vidjela sam da ispred garaže muškarci vuku i tuku nekoga. Krenula sam prema njima i prema ulazu, ali žene su mi prepriječile put. Nisu mi dozvolile da prođem, nešto su mi objašnjavale. Čak mi je jedna od žena, Kumba, dala svoju bebu u naručje i odlučno mi pokazala da sjednem. Poslušala sam je. Sjela sam okrenuta ledima svemu što se dešava, a žene i djeca su bili oko mene, nastavile smo pričati kao da se ništa ne događa. Bila sam u uniformi, i nisam znala šta se dešava niti šta da radim, ali znala sam da ih trebam poslušati. Nakon nekog vremena, sve se smirilo. Prišao nam je stariji muškarac i pokazao da je sve u redu. Zatim su prišli momak koji je radio na osiguranju i jedan od komšija koji govori engleski. Rekli su mi da je lopov pokušao obiti auto i ukrasti moj ruksak koji je bio na sjedištu. Izvinili su

se radi toga. Lopov se pokušao ušunjati u garažu dok sam ja izašla da se pozdravim sa djecom i ženama, i u tom trenutku muškarci, njihovi muževi, s kojima nikada do tada nisam razmijenila ni riječ, vidjevši šta se dešava uhvatili su ga, istukli i otjerali, i spriječili ga da me pokrade. Ja sam ostala bez teksta. Nisam znala šta da kažem niti kako da im se zahvalim.

Stariji muškarac, valjda vidjevši moju zbumjenost, pokušao je da mi objasni da oni već mjesecima gledaju moj odnos sa njihovim ženama i djecom, i da je ovo prilika da mi se zahvale i kažu da se uvijek mogu osjećati sigurno dok sam tu, bez obzira na sve što se dešava u Bamaku, te da će oni uvijek naći način da me zaštite.

Rukom je pokazao na njihove kućice i rekao da ukoliko ikad budem u opasnosti, oni će me zaštititi jer sam postala dijelom njihove zajednice, a njihovi domovi će uvijek biti i moj dom.

Moje drage komšinice nisu govorile engleski, a ja nisam govorila Bambara jezik, i ni dan danas ne mogu sebi objasniti kako smo se razumjele – a svaki dan smo pričale i sve smo se razumjele.

Njegove riječi su za mene i danas velike i jake, izrekli su ih ljudi čije porodice žive u siromaštvu kakvo mi još nikada nismo vidjeli/e, za kakvo ne znamo ni da postoji. Sve do čega drže su vjera, poštovanje, dobrota i čast, i tako odgajaju i svoju djecu.

Zato, da bi vam sve to bolje dočarala, moram s vama podijeliti još jedan događaj koji se desio možda dva mjeseca prije ovog incidenta s autom, a za koji osjećam da najsnažnije određuje sve moje životne puteve.

Bližio se Kurban bajram. Moja porodica, moja majka i moja djeca su u Sarajevu. Da ne budem sama na dan kada se svi/e porodično i svečano okupimo, odlučila sam na bajram pozvati dječicu koja su me svaki dan pratila i dočekivala ispred zgrade kada idem i vraćam se s posla. To su dječica koja žive u trošnim kućicama koje svaki dan gledam sa svog prozora, koja se još uvijek sretno igraju u svojim prašnjavim uličicama, i kojima su igre sa kartonskim kutijama ili plastičnim flašama i starim gumama od nečijeg odbačenog bicikla – najnovija i najskuplja moderna dječija igrica.

Iz UN baze sam donijela sve vrste slatkiša koji su se mogli naći, i sve sam lijepo složila i uredila, kao za svoje Lamiju i Haruna. Djeca su došla, svi zajedno, njih dvadesetak. Djevojčice u prelijepim šarenim haljinicama i ispletenih pletenica, a dječaci u tradicionalnim bajramskim odijelima od afričkog pamuka, svi/e sa najljepšim osmijesima i sretnim svjetlucavim očima. Čak su poveli i najmlađe braću i sestre, tako da je bilo djece od Ine koja je tada imala svega osam mjeseci do Awe koja je imala 15 godina i pomalo je učila engleski. Sva djeca su se udobno smjestila u dnevnoj sobi, sve vrste slatkiša već su bile na stolu, Awa i ja idemo u kuhinju

da pripremimo sokove. Čujemo žamore, ali ne i galamu – ipak je toliko djece u jednom dnevnom boravku. Pričaju, smiju se, sve djeluje super. Djeca pričaju na Bambara jeziku pa ih ne razmijem – Awa će prevesti kada je bitno. Vraćamo se iz kuhinje, a sva dječica i dalje sjede na svom mjestu. Pogledam sto i vidim da je sve netaknuto. Pogledam Awu i pitam je da li je sve u redu, a ona se nasmije i kaže da jeste, sretni su što su tu. „Pa zašto se onda ne posluže slatkišima”, pitala sam. Awin odgovor pamtiću dok sam živa: „Zato što im niste rekli da smiju.” U tom mometu sam vidjela i svoju i svu drugu djecu i zamislila sličnu situaciju. Koliko se stvari nama podrazumijeva? Koliko toga mi samo serviramo našoj djeci? Na koliko toga ne obraćamo pažnju? Koliko smo i sami vaspitani/e? Milion pitanja mi je protutnjalo... Znam da ova divna dječica nikada do tada nisu imala priliku vidjeti čokolade i slatkiše, pogotovo ne u pakovanjima koja privlače njihovu pažnju – ali prevagnuo je odgoj i poštovanje, i ono što me posebno dojmilo je da im nije bilo teško zbog toga. Bio je to Kurban bajram punih srca i čistih duša. O dječijoj sreći i radosti poslije je suvišno pisati, ali definitivno sam dobila lekciju koju nikada, nikada neću zaboraviti. I dan danas učim iz ovoga.

Ovo su samo neka od mojih iskustva koja su me odredila, ne samo profesionalno, već možda više i privatno, intimno, jer pružila su mi priliku da upoznam život i njegov smisao kroz obične ljude Malija, da osjetim kako žive i kakvim vrijednostima se vode, i da učim da budem bolja osoba kada se vratim svojoj kući.

Ono što sam naučila je da svaki put ima svoj smisao jer nam pruža prilike da učimo, da sazrijevamo – do nas je da li ćemo ih prepoznati, da li ćemo ih prihvati i dozvoliti da nas oblikuju u bolje ljudi.

Za kraj ću se reflektirati na važnu ulogu koje žene u uniformi imaju. Integriranje rodne ravnopravnosti na strateškom, operativnom i taktičnom nivou Oružanih snaga BiH pozitivno utiče na sve aktivnosti i operacije koje realizujemo. Sam proces počinje već od priprema konkursa za prijem u vojnu službu i nastavlja se u svim fazama procesa prijema, zatim se odnosi na profesionalni razvoj, stručno i specijalističko obrazovanje i usavršavanje, napredovanje i upućivanje u mirovne misije. Uporedo se izgrađuje i senzibilitet s ciljem suzbijanja predrasuda, stereotipa i prevencije svakog oblika rodne diskriminacije koja bi imala za posljedicu smatranje žena vojnih lica manje sposobnima i kompetentnima, ili opravdavajući manja očekivanja od njih i ograničavajući njihove uloge u vojnim aktivnostima.

UN ima dosta „slobodnih” pozicija u vojnim misijama koje su rezervisane isključivo za žene vojna lica. Poznavaoci prilika u UN misijama znaju da zahvaljujući vojnom učešću u UN misijama širom svijeta te od obučenosti i spremnosti žena da participiraju u UN misijama, zavisi i široki spektar mogućnosti koje nama, odnosno državi Bosni i Hercegovini, pruža UN. Koliko god zvučalo kao floskula, na terenu se pokazalo da su vojne snage bez većeg broja žena u njihovim sastavima nedovoljno efikasne za implementaciju misije i mandata. Postoje značajne različitosti

u muškom i ženskom pristupu vojnim operacijama, konfliktima, problemima i rješenjima. Stoga je ključno da osiguramo da se ove različitosti, u vojnem smislu, nadopunjaju posebno tokom priprema, procjena i planiranja vojnih operacija.

Profesionalizam i obučenost kojim žene vojna lica pristupaju izvršenju vojnih zadataka uz senzibilitet koji pokazuju prema izazovima, posebno kada je riječ o analizama ili civilno-vojnoj saradnji, pokazalo se ključnim za uspješnost misije.

ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina je svoj najnoviji Akcioni plan (NAP) usvojila 2018. godine, za period 2018. – 2022., a koji kontekstualizira agendu 1325 WPS-a nudeći detaljan pregled domaćeg pravnog okvira i kritički ispitujući razvoj zakonodavstva i politike kako bi se unaprijedilo puno učešće žena u javnom i političkom životu. NAP takođe detaljno analizira rodne ravnopravnosti u učešću na visokim pozicijama donošenja odluka, kao i u snagama sigurnosti i mirovnim misijama. Osim toga, NAP BiH sadrži dio posvećen analizi ljudske sigurnosti kroz perspektivu rodne ravnopravnosti, koja uključuje dijelove o trgovini ljudima, žrtvama seksualnog nasilja i drugih ratnih zločina, te nagaznim minama, kao i o prirodnim katastrofama, migracijama i nasilnom ekstremizmu.⁵⁴

Ova publikacija koja je smještena u teorijski okvir WPS agende, bazirana je na narativima proživljenih iskustava reflektirajući lične priče žena koje se bore sa različitim izazovima unutar našeg postkonfliktnog društva, gdje pokušavaju (i uspijevaju!) izgraditi mir unutar i oko sebe. Njihove priče su izuzetno važne – jedne predstavljaju grupe koje su marginalizovane, o kojima se dovoljno ne priča, čija borba traje od dana konflikta ili od samog rođenja, druge su pak svojim djelovanjem utabale put novim uspješnim generacijama mladih žena i ljudi koji će uživati u boljoj sredini.

Iako je fokus publikacije na problematici koja više pogađa žene, njihove priče nas takođe puno uče i o samom društvu u kojem se nalazimo. Publikacija je stoga posebno usredotočena i na reakciju društva – kako institucionalnu, tako i širu. Kroz individualna iskustva prožimaju se sljedeći zajednički motivi:

- › Postoji mnogo pozitivnih primjera kvalitetne institucionalne reakcije na određene probleme, međutim stiže se dojam da su ta iskustva osnovana na interakciji sa pojedinim profesionalcima/kama, a ne kao rezultat adekvatne sistemske podrške.
- › Posebno raduje činjenica da su se mnoge žene osvrnule na relevantnu podršku koju su dobile od različitih organizacija civilnog društva i aktivista/ica koji/e se bave relavantnim temama. Priznanje da je njihova podrška značila dovoljno u životima ovih heroina i da su dio njihovih intimnih priča najveći je kompliment koji mogu dobiti za svoj rad.
- › Problemi stigme i patrijarhalno uređenje još su uvijek duboko ukorijenjeni u bosanskohercegovačkom društvu, a društvena diskriminacija prema određenim grupama žena i dalje je na zabrinjavajućem nivou. Podrška bližnjih i porodice

⁵⁴ <http://1325naps.peacewomen.org/index.php/bosnia-and-herzegovina/>

ključna je i u najvećoj mjeri prisutna, ali izostaje adekvatna podrška šire društvene zajednice.

- › Zabrinjavajuće je koliko je još uvijek opasno i nepoželjno nepripadanje u standardizirane društvene tabore – da li u kontekstu predominantnog etnonacionalističkog narativa (Štefica, Ajna), ali i u drugim sferama (Aldijana, Delila)...
- › Važnost psihosocijalne podrške i važnost *peer* podrške istaknuta je kroz različite individualne primjere. I samo istraživanje sa sobom je nosilo dilemu izlaganja ovih žena sekundarnoj viktimizaciji radi prepričavanja njihovih traumatičnih iskustava. Međutim, činjenica da nije izostala stručna pomoć nevladinog sektora u toku njihovih oporavaka rezultirala je osnaženošću, kao i iskrenom željom da svoja iskustva prepričaju široj javnosti, sve u kontekstu pomoći i drugim osobama koje se nalaze u sličnoj ili istoj poziciji.
- › Upravo u ovom motivu leži i snaga ženskog udruživanja i umrežavanja, kako bi se uspješno riješile mnoge poteškoće sa kojima se susreću žene u postkonfliktnom društvu.

Kroz odabrane individualne priče takođe se predominantno prožimaju i drugi problemi kojima se feminizam kontinuirano bavi. Jedan od takvih motiva je i muška potreba za dominacijom nad ženskim tijelom, te korištenje nasilja kao (i dalje) široko prihvaćenog načina ophođenja sa ženama. Da li kao metoda ratnog etničkog čišćenja ili kroz različite oblike porodičnog i rodno zasnovanog nasilja, nasilje nad ženama je i dalje duboko ukorijenjeno u bh. društvu, ali i diljem svijeta, i postoji u svim svojim oblicima uključujući seksualno, fizičko, psihičko, verbalno i ekonomsko nasilje.

Kao što je već spomenuto, Bosna i Hercegovina, osim što ima čvrst zakonodavni okvir koji suzbija diskriminaciju po bilo kojoj osnovi, potpisnica je i većine međunarodnih standarda koji zabranjuju diskriminaciju, promovišu rodnu ravnopravnost i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja. Uprkos tome, iz svjedočenja naših sagovornica, ova publikacija, kao i mnoge druge studije koje su se bavile ovim temama, povlače zaključak da su diskriminacija i rodno zasnovano nasilje, govor mržnje i nasilje nad ženama i dalje prisutni u svim sferama društva.

Ipak, ohrabruje činjenica da su sve autorice priča danas ambasadörice ključnih promjena u bh. društvu, te da svojim ličnim zalaganjem daju snažan doprinos izgradnji mira i boljeg društva.

PREPORUKE

U cilju rješavanja problema nasilja nad ženama potrebno je nastaviti sa pritiscima kako bi se konačno stvorila politička volja za ubrzanje procesa implementacije kako domaćih zakona tako i međunarodnih standarda o zabrani diskriminacije i zaštiti ranjivih kategorija u društvu.

- › Stigmatizacija žrtava seksualnog nasilja i rodno zasnovanog nasilja počinjenog u ratu problem je sa kojim se žene svakodnevno suočavaju i često, umjesto na podršku i razumijevanje, nailaze na osudu društva. Potrebno je zagarantovati pristupačnu i dostupnu pravnu pomoć ovim osobama, posebno u odnosu na podnošenje prijava protiv počinitelja. Takođe je potrebno uskladiti pravni okvir za reparacije i statusna prava na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine.
- › Nastaviti borbu protiv rodnih stereotipa koji su bitna odrednica rodne ravnopravnosti i koji imaju visok stepen uticaja na pristup žena pravima, moći i resursima kako bi se na adekvatan način borile protiv ovih stereotipa i diskriminacije u patrijarhalnom društvu, kao što je slučaj u Bosni i Hercegovini.
- › Uvesti obavezne *ex ante* i *ex post* procjene učinka zasnovanih na rodu i ljudskim pravima u procesu izrade zakona i podzakonskih akata i njihove nalaze koristiti kao korektivne korake u svrhu otklanjanja direktne ili indirektne diskriminacije po bilo kojoj osnovi.
- › Potrebna je dalja kriminalizacija govora mržnje i poticanja na nasilje, jasnije definisanje govora mržnje kao krivičnog djela u zakonodavnom okviru na svim nivoima vlasti, te usklađeno i strožije kažnjavanje počinitelja na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine
- › I dalje raditi na podizanju svijesti šireg društva o različitim problemima diskriminacije sa kojima su se žene susretale. Kontinuirano raditi na osiguranju pristupa pravima, bez obzira na porijeklo, mjesto iz kojeg dolaze ili bilo koju drugu društvenu odrednicu.

BIBLIOGRAFIJA

Allen, B. (1996) „Rape Warfare in Bosnia-Herzegovina: The Policy and the Law”, *The Brown Journal of World Affairs*, Volume 3, No. 1

Babic-Svetlin, K. (2009) „Analiza situacije: Izvještaj o stanju ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini”, UNICEF, BiH, dostupno na: https://www.unicef.org/bih/sites/unicef.org.bih/files/201808/Izvjestaj_o_stanju_ravnopravnosti_polova_u_BiH%28gender%29.pdf

Bjorkdahl, A. (2012) „A Gender Just Peace? Exploring the Post-Dayton Peace Process in Bosnia”, *Peace History Society and Wiley Periodicals Inc.* Volume 37, Number 2, 2012

Byrne, S. and McCulloch, A. (2018) Is Power-Sharing Bad for Women?, *Nationalism and Ethnic Politics*, Volume 24, Number 1, 2018

Childs, S. (2004) *Women Representing Women, New Labour's Women MP's*, London: Routledge

Cigar, N. (1995) *Genocide in Bosnia*, Texas: A&M University Press

Cockburn, C. and Zarkov, D. (2002) *The Postwar Moment: Militaries, Masculinities and International Peacekeeping: Bosnia and the Netherlands*, London: Lawrence & Wishart

Cockburn, C. (2007) From Where We Stand. War, Women's Activism and Feminist Analysis, Zed Books, London Cortazzi, M. (1994) Narrative Analysis, London: Falmer

Deiana, M. A. (2018) *Gender and Citizenship: Promises of Peace in Post-Dayton Bosnia- Herzegovina*, London: Palgrave Macmillan

Deiana, M. A. (2016) „To settle for a gendered peace? Spaces for feminist grassroots mobilization in Northern Ireland and Bosnia-Herzegovina”, *Citizenship Studies*, Volume 20, Number 1, 2016

Durkalic, M. (2015) *My Voice Echoes*, Sarajevo: CURE Foundation

Fontana, A. and Frey, J., (1994) „The Art of Science” in *The Handbook of Qualitative Research*, edited by N. a. Y. L. Denzin, Thousand Oaks: Sage Publications.

Johnson, J.M. (2001) „In-depth Interviewing”, in *Handbook of Interview Research*, London: Sage Publications

Joppe, M. (2000) The research process, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/44286439_Reliability_and_Validity_of_Qualitative_and_Operational_Research_Paradigm.

Kapic, T. (2022) „The Impact of Consociational Peace Agreements on the Descriptive Representation of Women in National and Sub-National Political Institutions in Divided Societies: The Case of Bosnia and Herzegovina“, Thesis (PhD), School of Law and Government, Dublin City University

Kvinna till Kvinna (2000) *Engendering the peace process: A gender approach to Dayton and beyond*, dostupno na: <http://www.kvinnatillkvinn.se/article/3150>

Maxwell, J. A. (1996) *Qualitative research design: An interactive approach*. Sage Publications, Inc.

Moran, M. (2010) „Gender, Militarism, and Peace-Building: Projects of the Postconflict Moment”. *Annual Review of Anthropology*, Volume, 39, 2010

Murtagh, C. (2008) „A Transient Transition: The Cultural and Institutional Obstacles Impeding the Northern Ireland Women's Coalition in its Progression from Informal to Formal Politics”, *Irish Political Studies*, Volume 23, Number 1

Piersn, C. (2019) „Gendering peace in Northern Ireland: The role of United Nations Security Council Resolution 1325 on women, peace and security”, *Capital & Class*, Volume 43, No 1, 2019

Pierson, C. and Thomson, J. (2018) Allies or Opponents? Power- Sharing, Civil Society, and Gender, *Nationalism and Ethnic Politics*, Volume 24, Number 1, 2018

Rebouche', R. & Fearon, K. (2005) „Overlapping Identities: Power Sharing and Women's Rights”, in *Power Sharing: New Challenges for Divide Societies*, London: Pluto Press

Rees, M. (2002) „International Intervention in Bosnia and Herzegovina: The Cost of Ignoring Gender”, in *The Postwar Moment: Militaries, Masculinities and International Peacekeeping: Bosnia and the Netherlands*, edited by Cynthia Cockburn and Dubravka Zarkov, London: Lawrence & Wishart

Sicard, A. (2015) „Reframing the postwar moment: the impact of UNSCR 1325 (2000) on gender relations in post-conflict states – the case of Sierra Leone”, Thesis

Sofos, S. A. (1996) „Inter-ethnic Violence and Gendered Constructions of Ethnicity in former Yugoslavia”, *Social Identities*, Volume 2, Number 1, February 1996

Stiglmayer, A. (1995) *Mass Rape – The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*, Lincoln University of Nebraska Press

Taherdoost, H. (2016) *Sampling Methods in Research Methodology; How to Choose a Sampling Technique for Research* dostupno na: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3205035> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3205035>

WEB STRANICE

<https://www.aa.com.tr/ba/zdravlje/karcinom-dojke-jedno-od-naj%C4%8De%C5%A1%C4%87ih-malignih-oboljenja-kod-%C5%BEena-ubih/1892535>

<https://atlantskainicijativa.org/govor-mrznje-u-bosni-i-hercegovini-kad-mrznja-postane-svakodnevica/>

http://css.ba/wp-content/uploads/2013/11/publikacija_wise_ba.pdf

<https://bhnovinari.ba/bs/2021/05/03/istrazivanje-o-medijskim-slobodama-u-bih-svaki-cetvrti-ispitnik-smatra-da-napad-na-novinare-moze-bititi-opravdan/>

<https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2021/7/UNW%20Country%20Gender%20Equality%20Profile%20BiH.pdf>

<https://www.dw.com/bs/novinari-u-bih-najizlo%C5%BEeniji-politi%C4%8Dkim-pritiscima-i-prijetnjama/a-61754312>

<https://istinomjer.ba/diskriminacija-osoba-s-invaliditetom/>

<https://www.kas.de/documents/285576/11521648/MLHSA+2021++1+The+role+of+the+media.pdf/f54a092e-1f2d-543d-291a-9603556b3773?t=1612258525961>

http://www.mhrr.gov.ba/Javni_poziv/INICIJALNI%20%20IZVJESTAJ%20BIH.pdf

www.msb.gov.ba, https://stav.ba/vijest/eu-pohvalila-odgovor-bih-na-migrantsku-krizu/5985

<https://www.ohchr.org/en/press-releases/2017/03/committee-rights-persons-disabilities-consider-initial-report-bosnia-and>

<https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/110497.pdf>
<https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-lgbtiq-prava-institucije/31823809.html>

https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2022/05/Rozi-izvjestaj-2022_za-web.pdf

<https://srebrenica.org.uk/what-happened/the-rapes-in-bosnia-herzegovina-alexandra-stiglmayer>
<https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/breast-cancer#:~:text=In%202020%2C%20there%20were%202.3,an%20685%20000%20deaths%20globally.>

<https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/#:~:text=The%20current%20global%20estimate%20is,over%20the%20past%20five%20decades.>

<https://yihr.ba/diskriminacija-roma-u-bosni-i-hercegovini-istratzivacka-prica/>

https://www.youtube.com/watch?v=JU_0dxJwJDQ

<http://1325naps.peacewomen.org/index.php/bosnia-and-herzegovina/>

O PRIREĐIVAČICAMA:

Jasna Pekić

Jasna Pekić dvostruka je magistrica, kriminalistike i ljudskih prava i demokratije, sa dugogodišnjim iskustvom rada na problematici rodno zasnovanog nasilja i pitanjima roda i sigurnosti. Tokom svoje dvanaestogodišnje karijere, kroz angažmane u UN-u, Danish Refugee Council-u i drugim organizacijama, imala je privilegiju raditi i susresti se sa snažnim ženama u uniformi, ženama koje su preživjele porodično nasilje, seksualno nasilje u ratu kao i sa ženama u pokretu koje su iskusile rodno zasnovano nasilje u zemlji porijekla, na putu ili tokom svog boravka u BiH. Njihove priče dio su ove publikacije.

Značajne ranije publikacije uključuju članak o feminističkoj kriminologiji u publikaciji „Kojeg je roda sigurnost?“, te objavljeno istraživanje o zaštiti ljudskih prava pripadnika Oružanih snaga (studija slučaja BiH i Crne Gore).

Dr.Tajma Kapić

Tajma Kapić je postdoktoralna istraživačica na *School of Law and Government, Dublin City University*, Irska. Trenutno je angažirana u ARINS projektu (*Analysing & Researching Ireland, North and South*) – autorativnoj, nezavisnoj i nestramačkoj referentnoj tački za istraživanje i analizu budućih ustavnih, institucionalnih i političkih opcija na teritoriju irskog otoka. Njen istraživački interes fokusira se na uticaj konsocijacijskih mirovnih sporazuma na političku zastupljenost žena u nacionalnim i subnacionalnim političkim institucijama u podijeljenim društvima, sa fokusom na slučaj Bosne i Hercegovine, kako bi se utvrdili rodno uvjetovani ishodi mirovnih procesa i procesa postkonfliktne rekonstrukcije, efekti sporazuma o podjeli vlasti u rješavanju etnonacionalnih sukoba i njihov učinak na prava žena.

Magistrirala je Razvojne studije na *University College* u Dablinu, Irska. Tema njene magistarske disertacije bila je komparativna analizu integracije bosanskih žena izbjeglica u Irskoj, Norveškoj i Švedskoj.

Tajma ima preko 25 godina iskustva u razvojnog radu u Irskoj, Norveškoj, Velikoj Britaniji, BiH, Albaniji i Tajlandu, uključujući upravljanje međunarodnim razvojem, kriznim upravljanjem i projektima rehabilitacije koje finansiraju irska vlada i EU. Takođe je vodila niz međunarodnih projekata usmjerenih na osnaživanje djevojčica i žena u konfliktnim i postkonfliktnim društvima.

Objavila je više naučnih članaka, a najnoviji je objavljen u sklopu ARINS projekta pod nazivom „The Dayton Peace Agreement in Bosnia and Herzegovina and

Lessons for the Design of Political Institutions for a United Ireland”, *Irish Studies for International Affairs*, Volume 33, Number 2, 2022 (<https://muse.jhu.edu/article/846816>)

O PROJEKTU:

Projekat Žene i izgradnja mira u Bosni i Hercegovini ima za cilj podizanje svijesti građana/ki o neophodnosti uključivanja žena u sve faze pregovora o miru i izgradnji mira.

Projekat se temelji na preporukama istraživanja „Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene” i pruža priliku za uključivanje mladim ženama, ženama srednje dobi i ženama treće dobi, pripadnicama manjinskih i marginaliziranih grupa, povratnicama, ženama koje su preživjele nasilje i diskriminaciju, tražiteljicama azila, te djeci rođenoj kao posljedica ratnog silovanja prepoznatim kao agenti/ce pozitivnih promjena u kontekstu izgradnje mira u BiH.

Fondacija CURE od početka 2022. godine radila je na mapiranju, prikupljanju i sažimanju ličnih priča i portreta žena kako bi one bile dostupne široj javnosti kroz publikaciju/istraživanje „Neustrašive heroine mira” i digitalne priče koje će se promovirati kroz online platforme.

O FONDACIJI CURE:

Fondacija CURE je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalažeći se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije, CURE slave snagu i moć žena, te rade na osnaživanju osoba kako bi postali/e pokretači/ce društvenih promjena u BiH i svijetu.

Feministički aktivizam je omogućio siguran prostor u kojem su žene jake, neustrašive, sposobne i ujedinjene u svim svojim različitostima.

CURE je organizacija profesionalaca/ki i volontera/ki koji/e izlaze na ulice u znak javnog protesta protiv nasilja, diskriminacije, kršenja zakona i osnovnih ljudskih prava, organizuju performanse protiv nasilja, pozivaju umjetnike/ce, naučnike/ce, edukatore/ice, aktiviste/ice, građane/ke na akciju i konkretni doprinos radi kreiranja boljeg i zdravijeg bosanskohercegovačkog društva.